

Motto

Där det inte finns ett medvetande kan det inte finnas någon ontologi.

En utgångspunkt

Ontologins mest centrala fråga eller mest generella frågeställning kan formuleras: Vad är verkligt? Hur är verkligheten beskaffad? Eller med några mer (psyko)logiskt orienterade formuleringar: Hur ser det varandes logiska grundstruktur ut? Vilka är de logiskt nödvändiga egenskaperna hos det som finns? Hur måste det varande tänkas?

Denna fråga/detta frågekomplex rymmer bl.a. följande delfrågor: Vilka är de grundläggande existenskategorierna? Finns det någon existenskategori som är mer grundläggande än andra?

Några vanliga förslag på grundläggande existenskategorier är ting (individuella företeelser), relationer, egenskaper och händelser.

Det vanligaste svaret på frågan om vad som är den mest grundläggande existenskategori är väl tingen. Det kan vara intressant att fundera över varför det är så.

Det finns många starka intuitioner som talar till förmån för detta förslag. Så är t.ex. en relation något som finns mellan ting. Om det inte finns några ting kan det följaktligen inte finnas några relationer. Tingen måste därför utgöra en ontologiskt mer fundamental kategori än relationerna. På ett liknande sätt kan man argumentera för att tingen eller de individuella företeelserna även måste betraktas som mer grundläggande än egenskaper och händelser.

Ett sätt att gå tillväga för att bestämma vilken som är den mest grundläggande existenskategori är att börja med att bestämma förutsättningarna för att en ontologi ska vara möjlig.

En grundläggande förutsättning för varje ontologi är *medvetandet*. För att en ontologi ska vara möjlig måste det finnas en medveten varelse som kan frambringa de begrepp och idéer som ontologin består av.

En ontologi är ett sätt för en medveten varelse att skapa (en övergripande och abstrakt) ordning hos den (idé)värld den lever i för att därigenom förstå denna värld bättre. Genom att förstå värl-

den förstår varelsen sig själv.

Om vi utgår ifrån denna förutsättning kan vi ge följande svar på frågan om vilken som är den mest grundläggande existenskategori eller, annorlunda uttryckt, vilket som är det mest grundläggande ontologiska begreppet.

Eftersom det är en grundläggande förutsättning för medvetandet att det finns något att vara medveten om så är relationen mellan den medvetna varelsen och dess omgivning (världen) en grundläggande förutsättning för medvetandet. Ett medvetande är inte möjligt utan någon relation av detta slag. Ett medvetande kan inte tänkas utan att man samtidigt tänker sig en sådan relation. Det mest grundläggande begreppet i en ontologi, d.v.s. i en medveten varelses försök att förstå den värld den lever i, måste därför vara *relationsbegreppet*. Så länge en varelse inte står i relation till en omvärld av något slag kan den varken vara medveten om sig själv eller om någonting annat.

En fråga:

Varför kan inte existensbegreppet vara det ontologiska basbegreppet? En individuell företeelse (t.ex. en medveten varelse) måste ju existera för att kunna stå i relation till något annat. Ontologins problem gäller vad som existerar och vilka det existerandes mest grundläggande egenskaper är, inte om det finns något eller inte. Att försöka upprätta en ontologi är detsamma som att förutsätta att det finns något. Existens är alltså ett begrepp som förutsätts av ontologin. Det är ett metaontologiskt begrepp. Det är ett begrepp som vi använder för att formulera och förklara ontologier med.

I detta försök att ställa upp en ontologi ska jag utgå ifrån att relationsbegreppet är det mest grundläggande ontologiska begreppet.

Basrelationen

Det finns många olika typer av relationer. För att avgöra om det finns någon viss typ av relation som är ontologiskt betydelsefullare än andra kan vi tillämpa samma princip som ovan och fråga om det finns någon relation som är viktigare för en medveten varelse än andra och i så fall vilken.

Eftersom den medvetna varelsens relation till sin *omvärld* är av fundamental betydelse för att den ska kunna (fortsätta att) existera och alltså för att den ska kunna vara medveten om något måste

den ontologiskt fundamentala relationen vara en relation mellan den medvetna varelsen och omvärlden.

En medveten varelse har flera olika typer av relationer till sin omvärld, t.ex. rumsliga och tidsliga. Den viktigaste typen av relation mellan en medveten varelse och dess omvärld är *behovstillfredsställelserelationen* eller kort uttryckt *behovsrelationen*. Den medvetna varelsen behöver sin omgivning eller, mer bestämt, vissa individuella företeelser i den för att den ska kunna existera och vara medveten. Den medvetna varelsen måste hela tiden samspela med sin omgivning för att den ska kunna fortsätta att existera och vara medveten.

Ett par närliggande exempel på behovsrelationer mellan levande varelser och omvärlden är behovet av syre respektive av näringsämnen. En levande varelse kan stå i ett stort antal inbördes högst olikartade behovsrelationer till sin omgivning. Ju komplexare en varelse är desto fler behovsrelationer står den i till omgivningen. En varelses komplexitet skulle m.a.o. kunna mätas i komplexiteten hos dess behovsrelationer till omvärlden.

Vi kan alltså dra slutsatsen att behovsrelationen är en ontologiskt fundamental relation. Eftersom jag för närvarande inte kan tänka mig någon ontologiskt fundamentalare relation ska jag här utgå ifrån att behovsrelationen är den ontologiskt mest fundamentala relationen.

En invändning:

En av säkert flera tänkbara invändningar mot detta förslag till ontologiskt basbegrepp är att det för vagt. Vad är ett behov? Hur definierar man ett behov? Ett defensivt svar på denna invändning är att alla begrepp blir vaga i en abstrakt kontext. Det finns ingen kontext som är eller kan var abstraktare än en filosofisk. (Därav dess styrka, därav dess svagheter.)

Det finns många olika slags medvetna varelser. Kan den ontologiskt fundamentala behovsrelationen bestå mellan vilken medveten varelse som helst och omvärlden? Om medvetandet är en förutsättning för ontologin måste den varelse som utgör den ena sidan hos den ontologiska basrelationen ha förmågan att upprätta en ontologi, d.v.s. för det första kunna uppfatta den ontologiska basrelation som en sådan och för det andra kunna lägga den till grund för en ontologi. Så vitt vi vet är det bara människan som har denna förmåga.

En bassituation

Om A är en medveten individ med ontologisk förmåga, vilken som helst, om x är något som A behöver, vad som helst, och om br är behovsrelationen mellan den medvetna individen och det den behöver, så kan den ontologiska bassituationen uttryckas: A br x.

A står i en behovsrelation till x. A behöver x för att kunna existera, d.v.s. för att kunna fortsätta att vara A. (Detta skulle också kunna uttryckas så att A behöver x för att kunna fortsätta att vara identisk med sig själv.)

Om behovsrelationen (br) är den ontologiska basrelationen, d.v.s. det logiskt sett första som finns, så definierar (bestämmer) br vad de företeelser som den relaterar till varandra är för något.

Relationen A br x definierar vad A är: A är det som behöver x för att vara vad det är.

A kan inom ramarna för denna ontologi inte tänkas utan (sin relation till) x.

En allmän följd av att relationsbegreppet är ontologiskt primärare än individbegreppet är att behovsrelationerna kommer att definiera de behövande individerna.

Med denna terminologi kan det ontologiska basvillkoret formuleras: Om A inte har behov av x, d.v.s. om A inte har behov av någonting alls, då kan det inte finnas några relationer mellan A och något annat, varav följer att A inte kan vara medveten om någonting, varav i sin tur följer att det inte kan finnas någon ontologi.

En fråga och ett försök till svar:

En medveten varelse är inte bara medveten om det den behöver utan även om mycket annat. Om det är behovsrelationerna som etablerar förhållandet mellan den medvetna varelsen och dess omgivning, hur kan varelsen då bli medveten om sådant som den inte behöver?

Svaret på denna fråga eller en del av det ligger i en precisering av vad br är för en typ av relation.

Br är inte en relation som alltid etableras aktivt av den behövande varelsen (många grund-

läggande behovsrelationer etableras utan den behövande varelsens aktiva medverkan eller kontroll), men i de fall när den etableras mer eller mindre aktivt av den behövande varelsen är den inte någon rent extern och ofelbar relation utan en som bygger på mer eller mindre begränsade erfarenheter, mer eller mindre subjektiva värderingar och mer eller mindre förnuftiga antagande.

Br etableras i många fall för att den medvetna individen A *tror* att hon har ett behov av x och handlar därefter. (När det gäller de medvetna varelserna är det i regel så att behovsrelationen etableras genom en medveten akt.)

A tror av någon anledning att hon har ett behov av x. Detta stämmer för det mesta men givetvis inte alltid. Om det inte hade stämt för det mesta skulle A:s relation till världen bli alltför osäker för att hon skulle förmå hantera den på ett framgångsrikt sätt. När det stämmer gör det det för det mesta på ungefär det sätt som A tror, men inte alltid eller helt och hållet.

Detta är en del av förklaringen till hur en medveten varelse kan vara medveten om saker som den inte behöver.

En annan uppenbarare förklaring har att göra med att en medveten varelse kan ha många olika behov och att dessa behov dessutom kan variera i styrka och över tid. En varelse kan därför vara medveten inte bara om sådant som den för närvarande behöver utan även om sådant som den har behövt vid något tidigare tillfälle och eventuellt kan komma att behöva igen.

Frågorna

Undersök behovsrelationerna. Analysera vilka typer som finns och hur de är beskaffade.

Hur kan en medveten individ A vara behovsrelaterad till sin omgivning/världen?

Denna fråga kan delas upp i bl.a. följande delfrågor: Hur tillfredsställer A sina behov? På vilka olika sätt skulle A kunna tillfredsställa sina behov? Varför väljer A att försöka tillfredsställa ett visst behov på ett sätt istället för på ett annat? Vilka konsekvenser kan de olika behovstillfreds-

ställelserelationerna få? Vilka konsekvenser kan en behovstillfredsställelserelation få för en annan? Etc.

Att behovsrelationen (br) är den basala ontologiska relationen betyder inte att det inte finns andra ontologiska relationer eller andra ontologiska kategorier. De behövande individerna (= de medvetna varelserna) är en sådan kategori, de företeelser som dessa individer har behov av (står i behovsrelationer till) är en annan.

En fullständig ontologi måste givetvis (om möjligt) redogöra för alla ontologiskt betydelsefulla begrepp. Det jag ska försöka åstadkomma här är emellertid inte någon fullständig ontologi. Denna ontologi omfattar endast behovsrelationerna och de företeelser som dessa förbinder med varandra. Den är m.a.o. en ontologi över behovsvärlden.

Världen

Vad är världen i denna ontologi? Hur ska världen definieras i denna ontologi?

Världen (V) är det som A existerar i och genom. Eftersom A:s medvetna existens betingas av de behovsrelationer som A står i kan den värld som A existerar i (som medveten och alltså ontologiskt kapabel varelse) definieras: $A \text{ br } \square x$.

I den ontologiska bassituationen är världen = $A \text{ br } \square x$, eftersom det ospecificerade $\square x$:et i denna situation representerar allt det som den likaledes ospecificerade A står i relation till.

Världen i denna ontologi = världen för A.

Världen (V) = allt det som A är positivt eller negativt, faktiskt eller möjligt och korrekt eller felaktigt behovsrelaterad till.

Positivt/negativt, faktiskt/möjligt och korrekt/felaktigt utgör *logiska dimensioner* hos den behovstillfredsställande individens relationer till världen.

Kan världen beskrivas på ett fylligare och mer uttömmande sätt än så här, d.v.s. finns det fler generella eller allmängiltiga logiska dimensioner hos den medvetna individens behovsrelationer till

sin omgivning förutom dessa tre?

En anmärkning:

Att dessa logiska dimensioner är *generella* innebär i det här sammanhanget att varje behovsrelationstyp, d.v.s. var och en av de relationstyper som räknas upp i avsnittet nedan om de grundläggande typerna av behovsrelationer, kan tillhöra vilken som helst av dessa dimensioner.

Hur förhåller sig de logiska dimensionerna hos behovsrelationerna till varandra?

De negativa behovsrelationerna, d.v.s. A:s relationer till det som på olika sätt hotar, förhindrar eller försvårar hans tillfredsställelse av sina behov (= hans relationer till det som är farligt, dåligt eller bara onödigt eller oanvändbart), är parallella med de positiva. Ingen av de båda relationstyperna är beroende av eller utvecklas ur den andra. De är logiskt och ontologisk oberoende av varandra. Eftersom de medvetna varelserna inte kan kontrollera sin omgivning, eller mer exakt endast kan kontrollera den i vissa avseenden och under begränsad tid (om de kunde kontrollera sin omgivning fullständigt skulle det inte gå att dra någon gräns mellan dem själva och omgivningen och då skulle det följaktligen inte heller finnas några behovsrelationer mellan dem och den), är hanterandet av de negativa behovsrelationerna en lika grundläggande uppgift för dem som hanterandet av de positiva. En medveten varelse kan inte (med full säkerhet) veta när hon kommer att hamna i en relation av det ena eller det andra slaget.

De möjliga behovsrelationerna, d.v.s. A:s relationer till det han kan komma att behöva (om hans relationer till omvärlden förändras), utvecklas ur de faktiska. Det en medveten individ vet eller har förstått att hon har behov av är en förutsättning för att hon ska kunna inse vad hon kan komma att få behov av.

De felaktiga behovsrelationerna, d.v.s. A:s relationer till sådana företeelser som han felaktigt tror att han behöver eller som han tror att han har ett annat eller större behov av än vad som i själva verket är fallet, utvecklas ur en förståelse av de korrekta behovsrelationerna. Stämmer detta? Ja, en behovsrelation upprättas alltid i syfte att tillfredsställa något visst behov. De felaktiga behovsrelationerna är primärt ett resultat av upptäckten att världen (någon viss företeelse hos världen) inte är beskaffad på det sätt som vi trodde.

En not om bestämda och obestämda behovsrelationer

Om vi antar att det är möjligt att ha kunskap om när A för första gången upprättar en behovsrelation till V, hur är i så fall denna relation (A br V) beskaffad?

Måste A:s relation till V primärt vara bestämd eller obestämd? Kan A:s relation till V vara obestämd eller måste den vara bestämd, d.v.s. ha ett bestämt objekt (ett specifikt x)?

Om A:s relation till V är bestämd utesluter detta givetvis inte att den är felaktig, d.v.s. att det specifika objekt som A upprättar en behovsrelation till i syfte att tillfredsställa ett visst behov inte kan tillfredsställa detta behov eller inte kan göra det i den utsträckning eller på det sätt som A tror.

Om A inte är en medveten individ kan denna fråga inte uppstå. Detta är ett intressant förhållande, eftersom det säger något om vad medvetandet är och hur det fungerar.

Vad innebär det om A:s behovsrelation är obestämd?

Jag kan inte se riktigt klar här ännu, men det verkar rimligast eller mest logiskt att anta att den primära relationen måste vara bestämd (= ha ett bestämt objekt) för att A ska kunna bli medveten om den och alltså om världen och sig själv. Om objektet inte är bestämt, hur ska A kunna bli medveten om det då?

Det är oklart hur en obestämd relation är beskaffad. Om det objekt man står i relation till är obestämt då är väl även själva relationen obestämd, d.v.s. då är det väl även obestämt om man är relaterad till något eller ej?

Jag ska här för enkelhets skull anta att alla behovsrelationer är bestämda, d.v.s. har ett bestämt objekt.

De grundläggande typerna av behovsrelationer

På vilka sätt kan A vara behovsrelaterad till V? Hur skaffar sig A det han behöver/vill ha?

Målet är här att försöka upptäcka och beskriva de ömsesidigt uteslutande och tillsammans uttömmande grundtyperna av behovsrelationer. Detta mål kan vara besvärligt att uppnå bl.a. p.g.a. att det är svårt att dra en skarp gräns mellan (vissa av) grundtyperna. Varför detta är svårt och på vilka sätt kommer att diskuteras längre fram.

Det finns givetvis flera olika sätt att gå tillväga här. Ett sätt är att börja med att bestämma vilka grundbegrepp som ska användas för att beskriva behovsrelationerna. För att kunna bestämma dessa grundbegrepp och för att kunna motivera dessa bestämningar måste man ha en utgångspunkt vars riktighet eller rimlighet inses av sig självt. En tänkbar sådan utgångspunkt är A:s *ressursförbrukning* i samband med de behovsrelationer han upprättar till världen. Detta är en naturlig och närliggande utgångspunkt, eftersom behovsrelationerna ju ytterst är ett sätt för A att underhålla och om möjligt öka sina resurser. Då jag inte har lyckats hitta någon bättre utgångspunkt kommer jag att använda denna här.

Några anmärkningar om resurser:

Varje handling eller aktivitet som en individ utför i världen innebär en kostnad för individen i form av förbrukade (energi)resurser.

En individs resurser består ytterst av energiresurser. Alla resurser kan alltså i princip mätas i form av energi. Detta innebär att alla resurser i princip kan jämföras med varandra. Att mäta och jämföra resurser i praktiken är emellertid inte något vi ska försöka oss på här.

En individs resurser är antingen interna (inre) eller externa (yttre). De interna resurserna är de som finns i individens kropp eller, annorlunda uttryckt, som är identiska med individen själv, t.ex. fysisk styrka, vilja och ihärdighet, kunskaper, uppfinningsriktighet, släktskapsband och andra medfödda sociala relationer. De externa resurserna är följaktligen allt det som individen har tillgång till/kan utnyttja som finns utanför hennes kropp och som existerar oberoende av den, t.ex. mat, bostad, husgeråd, kläder, bil, mobiltelefon, pengar samt, inte att förglömma, de inre resurserna hos de individer i hennes omgivning som hon är förbunden med genom olika frivilliga utbytesrelationer. För att kunna leva och agera i världen måste individen underhålla och utveckla sina interna resurser genom att omvandla de externa resurserna till interna.

Alla levande varelser har inre resurser. Vilka dessa är varierar emellertid i stor utsträckning

från individ till individ. Däremot är det inte alla typer av varelser som har både yttre och inre resurser. De varelser som det handlar om här, d.v.s. medvetna individer av mänsklig slag, har både yttre och inre resurser. Det finns vad vi vet ingen varelse som har så många och så varierande yttre resurser som människan. Människans förmåga att skaffa sig yttre resurser är en av hennes mest karaktäristiska egenskaper.

Kostnaderna för en handling i världen kan beskrivas som differensen mellan mängden av de resurser som individen skaffar sig genom handlingen och mängden av de resurser hon som måste förbruka för att genomföra handlingen. Om resultatet av denna beräkning är positivt innebär handlingen en vinst för individen, om det är negativt innebär den en förlust. Om hon förbrukar mer energi än vad hon lyckas skaffa sig kommer hon så småningom att svälta ihjäl.

Resursåtgången för en handling, storleken på det positiva eller negativa utfallet av den, de konsekvenser i form av bl.a. förbättrade alternativt försämrade handlingsmöjligheter som den ger upphov till och de tänkbara utfallen hos dessa nya handlingsmöjligheter, är av avgörande betydelse för en individs möjligheter att orientera sig i världen. Kunskap om handlingarnas kostnader och om kostnaderna hos deras möjliga konsekvenser är av fundamental betydelse för henne. Ju större en individs kunskaper är om dessa kostnader desto större är hennes möjligheter att handla framgångsrikt i världen.

Den process som äger rum när en resurs förbrukas kan förstås så att resursen förs tillbaka till världen från den resursförbrukande individen. Resurser kan förbrukas på många olika sätt, alltifrån förbrännas till energi till ges bort i gåva.

Ett viktigt undersökningsområde: att studera vilka faktorer som försvårar och förhindrar respektive underlättar och förbättrar en individs möjligheter att beräkna (bedöma) sina handlingars kostnader och på vilka sätt de gör det.

Grundbegreppen kan delas in i ett antal separata dimensioner. För att dessa begrepp och dimensioner ska vara korrekta måste de alla på något sätt ha att göra med A:s resursförbrukning när han försöker skaffa sig det han behöver. Redogörelsen för dessa dimensioner utgår ifrån begreppen och definitionerna i bassituationen.

Dimension 1

Individbaserade begrepp, d.v.s. begrepp för hur en individ agerar i syfte att tillfredsställa sina behov eller, annorlunda uttryckt, för de olika sätt som hon använder sina resurser på för att skaffa sig nya resurser från omvärlden.

1.1. Minimal resursförbrukning

Om A vill ha resurs x, som finns i eller är en del av V, så består den minimala resursöverföringen mellan A och V i att A inte använder mer av sina resurser än vad som krävs för att x ska kunna överföras fysiskt från V till A. Att överföra något på detta sätt är i det här sammanhanget en definition på att *ta* något.

En individ kan använda såväl yttre som inre resurser för att ta något och hon kan använda dem såväl var för sig som i kombination med varandra, t.ex. muskelstyrka i kombination med olika verktyg, så länge hon inte förbrukar mer av dem än vad som krävs för själva den fysiska överföringen.

För de yttre resursernas del innebär detta krav att sådan förbrukning är tillåten som normalt slitage på verktyg, nödvändig bränsleförbrukning och kasserandet av billiga hjälpmedel som det skulle kosta mer att ta vara på etc.

Det går dock inte att ställa upp några heltäckande och allmängiltiga kriterier på vilka resurser en individ får använda och hur mycket av dem hon får förbruka för att en handling ska räknas som att ta något, eftersom det skulle innebära att man införde ett krav på rationalitet (d.v.s. på ett visst mått av kunskaper, en viss slutledningsförmåga och en viss förmåga att omsätta kunskaper och slutledningar i handling). En individ A kan av olika anledningar (situationsbetingade, erfarenhetsmässiga, viljemässiga etc.) vara tvungen att använda fler resurser än en annan individ B för att lyckas tillägna sig en viss typ av företeelse. Även okunniga, irrationella och oskickliga individer måste rimligtvis kunna anses ta saker.

1.2. Ingen resursförbrukning

Det enda sätt som A kan skaffa sig x från V utan att använda några av sina egna resurser är om x överförs till A av sig självt eller om någon annan individ B överför x till A. Att få något överfört till sig på dettas sätt är i det här sammanhanget en definition på att *få* något eller på en *gåva*.

Att A inte behöver använda några av sina resurser för att få x överfört till sig innebär inte att A inte är tvungen att använda sina resurser för att ta emot x eller för att tillgodogöra sig x:s värde. Varje handling eller aktivitet i V kräver resurser. För att A ska kunna använda den nya resursen x måste han således använda några av sina gamla resurser. Detsamma gäller om han bara vill spara x för framtiden. Det är alltså möjligt att det under vissa förhållanden kan krävas större resurser för att ta emot en gåva än vad man kan få ut av den.

Vi kan givetvis tänka oss situationer där A även får hjälp med att ta emot och dra nytta av x (t.ex. ett barn som får maten uppskuren eller tuggad åt sig), men detta innebär bara att A:s resursförbrukning i samband med utnyttjandet av x blir mindre än den annars skulle ha varit, inte att den helt upphör. De individer som vill använda resurserna i världen måste alltid använda några av sina egna resurser för att kunna göra detta (barnet måste fortfarande själv svälja maten och smälta den). Detta är i all sin självklarhet en viktig sanning om att leva i världen. Kanske rentav den viktigaste.

1.3. Mer än minimal resursförbrukning

Om vi väljer att dela upp de resurstillfredsställande handlingar som en medveten individ kan utföra i tre typer, där de två första utgörs av 1.1 och 1.2 ovan, kommer den tredje och sista typen att omfatta samtliga de fall där en individ A:s agerande för att skaffa sig x från V innebär att A överför mer resurser till V än vad som behövs för en rent fysisk överföring av x. Ett agerande av detta slag är i det här sammanhanget en definition på *att byta till sig något* eller på *byteshandel*.

Varför skulle A någonsin välja att använda mer resurser, d.v.s. utföra fler eller kostsammare handlingar, än han behöver göra för att rent fysiskt överföra x från V? Det självklara men inte desto mindre viktiga svaret på den frågan är att A inte kan skaffa sig x annars, d.v.s. att A inte kan skaffa sig x genom att ta x. De vanligaste förklaringarna till varför A inte kan göra detta är att: (1) det är förenat med alltför stora risker för A att ta x (A vill inte utsätta sig för våld eller andra sanktioner från andra individer som också vill ha x) eller (2) det är långsiktigt (betydligt) lönsammare för A att byta till sig x (t.ex. för att om A väljer att byta till sig x så öppnar sig olika möjligheter till samarbete med andra individer, vilka annars skulle ha förblivit stängda). Dessa båda förklaringar utgör tillsammans en nyckel (nyckeln?) till det mänskliga samhällets utveckling och fortbestånd.

När A byter till sig något har det han ger ett värde som ligger mer eller mindre nära värdet hos

det han får. Hur avgör man om det A ger har ett för högt eller för lågt värde för att det ska röra sig om ett byte och inte om en (partiell) gåva eller ett (partiellt) tagande? Finns det några generella (= situationsoberoende) kriterier här?

Eftersom det inte går att uppställa några heltäckande och allmängiltiga kriterier på vad som är minimal resursförbrukning; detta är ju bl.a. avhängigt av hur individen uppfattar sig själv och sin situation, t.ex. av hur hon värderar de resurser hon har eller vill ha, så går det följaktligen inte heller att uppställa några heltäckande och allmängiltiga kriterier på vad som är mer än minimal resursförbrukning.

Det säger sig självt att 1.3 är en ytterst omfattande kategori som rymmer en stor mängd inbördes högst olikartade handlingar/resursöverföringar, där A överskrider minimigränsen för resursförbrukning på olika sätt och i olika omfattning.

Med hjälp av distinktionen mellan inre och yttre resurser kan kategori 1.3 delas upp i två underkategorier.

1.3.1.

A förbrukar mer än minimalt av sina *inre resurser* för att överföra x från V. A utför t.ex. en tjänst (ger ett råd, gör ett ärende, reparerar något etc.) åt en annan individ B och får x i utbyte av B.

1.3.2.

A förbrukar mer än minimalt av sina *yttre resurser* för att överföra x från V. A är t.ex. anställd i B:s företag och använder de pengar han tjänar hos B för att köpa x av C.

Eftersom samtliga fall av överföring av yttre resurser i samband med en byteshandel även förutsätter användandet av inre resurser överför A i detta senare fall i själva verket både yttre och inre resurser. Men skulle inte A kunna betala C även för själva överföringen av x och därigenom spara sina inre resurser? Jovisst, men han kan ändå inte helt undvika att använda dem, för planeringen av byteshandeln och uppgörelsen av själva affären kräver ju också ett visst mått av ansträngning.

Eftersom 1.3 är den mest omfattande av de tre kategorierna (rymmer det största antalet handlingar eller överföringsrelationer) kommer de följande dimensionerna med tillhörande begrepp först och främst att bidra till att klargöra och utveckla de aktiviteter som hör till denna kategori.

Olika företeelser överförs på olika sätt. Allting kan inte tas (skaffas med minimal ansträngning) och ännu mindre kan fås (skaffas utan någon ansträngning alls). För människans del är bytet det vanligaste och viktigaste sättet att skaffa sig det hon behöver på. Det väsentligaste undantaget till denna ”regel” är väl syret vi andas in och som vi måste ha för att hålla igång kroppens ämnesomsättning. Men inte ens syre är alltid ett undantag, eftersom vi ibland måste byta till oss det i form av syrgas på tub, t.ex. vid nödsituationer eller om vi ägnar oss åt sportdykning.

Syre är ett intressant exempel även i ett annat avseende. När vi andas in *tar* vi då syret från världen eller *får* vi det? Vi måste använda en liten del av våra inre resurser (vår energi) för att andas, men normalt behöver vi ju inte göra mer än så.

Dimension 2

Förmedlande faktorer, d.v.s. olika saker som förmedlar behovshandlingar och behovstillfredsställande företeelser mellan individerna och världen.

De förmedlande faktorerna kan påverka resursöverföringen på många sätt. När en individ måste gå via något annat/någon annan för att skaffa sig det hon behöver innebär det ofta (alltid?) ökade kostnader (= ökad resursförbrukning) för henne. Men det kan också innebära att hon kan skaffa sig resurser som hon inte hade kunna få tag på annars.

2.1.

A står i *direkt relation* till det x han behöver. Det finns inga förmedlande faktorer mellan A och V, d.v.s. A är inte tvungen att gå via något som är oberoende av hans egna resurser för att skaffa sig (ta, få eller byta till sig) x. Att det inte finns några förmedlande faktorer mellan A och V innebär att A inte behöver skaffa sig några nya resurser för att tillägna sig x. Att x är beroende av A:s resurser innebär att A inte behöver skaffa sig några andra eller större resurser än dem han redan har för att använda x (som han vill).

Att A står i direkt relation till x kan tolkas på två olika sätt: (1) A behöver endast använda sina inre resurser för att skaffa sig x eller (2) A behöver inte använda några andra resurser för att skaffa sig x än dem han redan har direkt tillgång till, d.v.s. han behöver inte skaffa sig några nya resurser (t.ex. mer mat, fler verktyg, nya medarbetare eller mer pengar). Medan tolkning (1) är en sträng tolkning av vad det innebär att stå i direkt relation till något är tolkning (2) en mjuk tolkning.

Tolkning (2) tillåter att de resurser A står i direkt relation till kan såväl utökas genom att han får nya resurser som minskas genom att han tvärtom förlorar en del av sina resurser. Båda tolkningarna kan motiveras ur ett resursperspektiv, men om man väljer tolkning (2) slipper man laborera med en statisk och svårdefinierad föreställning om den medvetna individens (människans) natur och naturgivna resurser.

Eftersom x alltid finns hos någon del av V är det (ur ett resursperspektiv) poänglöst att räkna en individ eller grupp som har direkt kontroll över x och som A i sin tur står i direkt relation till som en förmedlande faktor, eftersom A i detta fall kan skaffa sig x direkt från denna individ eller grupp. (Om A och B håller på och bygger ett hus kan A t.ex. låna B:s hammare.) Som förmedlande faktorer ska alltså bara de faktorer räknas som finns *mellan* A och den del av V där x finns tillgängligt.

2.2.

A står i *indirekt relation* till det x han behöver. Det finns en eller flera förmedlande faktorer mellan A och V, d.v.s. A är tvungen att gå via något eller någon som är oberoende av hans resurser för att skaffa sig (ta, få eller byta till sig) x. Detta innebär (i många fall) att först A måste skaffa sig andra eller större resurser än dem han redan har innan han kan skaffa sig x.

Kedjan av förmedlande faktorer mellan A och V kan i princip vara hur lång som helst, men i praktiken sätter tillgången på resurser (= individens möjligheter att skaffa sig nya resurser) i kombination med behovet av överblick och kontroll ganska snäva gränser för den.

Genom indirekta relationer kan en individ skaffa sig mycket som hon annars inte kan få tag i, men hennes möjligheter att framgångsrikt kontrollera överföringsprocessen blir givetvis som regel sämre och kostnaderna för själva överföringen ofta högre ju längre processen är. Detta är dock i hög grad beroende av vilka de förmedlande faktorerna är. Så ger t.ex. förmedling genom människor som man känner normalt en säkrare (och därmed billigare) överföring än förmedling genom främlingar. Genom att använda förmedlande faktorer kan individen vidga den del av världen som hon kan vara behovsrelaterad till, d.v.s. den del av världen som hon kan kalla sin. Det är människans förmåga att skapa eller upprätta förmedlande faktorer som har gjort det möjligt för henne att vidga sin värld så mycket som hon har gjort. Det går inte att se några gränser för hennes möjligheter här.

Det ligger i sakens natur att de indirekta relationerna i större utsträckning kommer att gälla byten än taganden och fåenden. En gåva kan i princip skickas mellan hur många mellanliggande instanser som helst, men gåvor är ovanliga i sig p.g.a. de kostnader de innebär. Att ta något är som regel en direkt relation, där den tagande parten har direkt kontakt med den som blir fräntagen något. Indirekta taganderelationer innebär ofta att mellanleden antingen tillskansar sig en för stor andel av det de förmedlar (därför att den som har initierat taganderelationen inte förmår kontrollera dem tillräckligt bra) eller att de inte får tillräckligt mycket för att de ska sköta sitt tagande och förmedlande på ett effektivt sätt (p.g.a. att deras uppdragsgivare tvärtom styr dem för hårt). Ett exempel på en ytterst omfattande och konsekvensrik indirekt taganderelation är skattesystemet i det moderna s.k. välfärdssamhället, där politikerna med hjälp av en stor och avancerad lagstiftningsapparat och taxeringsbyråkrati för över resurser från medborgarna till staten. Överhetlig beskattning är också ett bra exempel på det ineffektiva och slösaktiga hos denna typ av resursöverföringsrelationer.

Vilka resurser A måste använda för att skaffa sig x påverkas såväl till sin art som till sitt omfång av om hans relation till x är direkt eller indirekt. Generellt förhåller det sig väl så att de indirekta relationerna kräver större resurser än de direkta, men detta stämmer långt ifrån alltid, bl.a. p.g.a. att indirekta relationer i många fall är mindre riskabla än direkta.

Bland de indirekta överföringsrelationerna kan man skilja mellan två olika typer.

2.2.1.

A skaffar sig x genom att använda ett eller flera tekniska hjälpmedel som han inte har direkt tillgång till när han bestämmer sig för att skaffa sig x och som han därför först måste försöka få tag i, antingen genom att själv tillverka dem eller genom att ta, få eller byta till sig dem. Detta gör relationen mellan A och x indirekt.

Ett tekniskt hjälpmedel kan i detta sammanhang vara vilken (fysiskt) företeelse som helst som gör det möjligt för en individ att skaffa sig något från världen. Det kan röra sig om alltifrån de enklaste handverktyg till de mest avancerade maskiner. Det enda som inte kan vara ett tekniskt hjälpmedel är en självständigt agerande individ som har egna behovsrelationer till världen.

Antag att A redan har direkt tillgång till de tekniska hjälpmedel som behövs för att han ska kunna tillfredsställa ett visst behov och har lärt sig att behärska dem. Förändrar detta A:s relation till det

x som kan tillfredsställa hans behov från indirekt (innan han har hjälpmedlen och har lärt sig att använda dem) till direkt? Ett enkelt exempel: A kan inte nå äpplet på trädet. Han skaffar sig därför en äppelplockare som han kan ta ner det med. Nästa gång han vill ha ett äpple kan han nå det direkt med hjälp av sin nya äppelplockare. Detta exempel visar väl att det åtminstone i vissa fall är rimligt att betrakta en förändring av den tekniska kapaciteten som en förändring även av förmedlingsrelationen till världen. Det är m.a.o. möjligt att utvecklingen av en individs tekniska kapacitet kan förändra (utvidga) den del av världen som hon kan stå i direkt relation till. Om man inte vill acceptera denna slutsats kommer ens uppfattning av den medvetna individen och hennes relation till omvärlden att bli utpräglat statisk i denna dimension och man blir tvungen att laborera med någon slags föreställning om (den mänskliga) individen i sig (en individ utan några tekniska hjälpmedel alls och motsvarande kunskaper). Om man accepterar slutsatsen ställs man å andra sidan inför kravet att kunna avgöra om och på vilket sätt en viss form av teknisk kapacitet förändrar en individs behovsrelationer till världen från indirekta till direkta. Det allmänna kriteriet här måste givetvis ha med resurser och resursförbrukning att göra. När A:s tillgång till en viss teknik är så god att det inte längre innebär några ytterligare kostnader för honom (= inte mer än minimala kostnader, d.v.s. inte större kostnader än vad det innebär för honom att ta något direkt) att använda tekniken så gör behovet av den inte längre hans relation till världen indirekt.

En intressant konsekvens av detta resonemang är att gränsen mellan människan och hennes tekniska hjälpmedel blir mindre skarp. Människan och de tekniska hjälpmedel som hon har direkt tillgång till kan uppfattas som en enhet. Detta synsätt överensstämmer med uppfattningen av människan som en kulturvarelse, d.v.s. som en produkt av både biologi och historia (tradition).

2.2.2.

A skaffar sig x genom en eller flera andra självständigt agerande behovsdrivna individers förmedling. Eftersom dessa individer är utrustade med självständig tanke- och handlingsförmåga, precis som A själv, är de inte några resurser som A har full kontroll över. Om A vill utnyttja andra individers hjälp för att skaffa sig något han behöver är han därför tvungen att använda en mer än minimal mängd av sina resurser, d.v.s. mer än vad han skulle behöva använda för att ta något direkt, för att få dem att upprätta de överföringsrelationer som han önskar. Detta gör relationen mellan A och x indirekt.

Hur påverkar omfattningen och stabiliteten hos A:s relationer till andra individer tillgänglighetsgraden hos det x han försöker skaffa sig med dessa relationers hjälp? I den mån de individer med

vars hjälp A upprättar behovstillfredsställelserelationer till den del av V där x finns/kan bli till bevarar sitt oberoende i förhållande till honom, d.v.s. förblir självständig behövande och handlande individer, förändras inte A:s tillgång till det han behöver. Även denna slutsats kan motiveras med ett resonemang om kostnader för resursanskaffning. Så länge en individ B är en oberoende agent med egna behov som han försöker tillfredsställa kommer det alltid att innebära en ökad kostnad för A (= mer än minimal resursförbrukning) att få B att förmedla x (= A måste överföra större resurser till V än om han själv befann sig i B:s position), eftersom B endast kan utföra denna uppgift om han själv tjänar något på det (själv kan tillfredsställa ett behov därigenom eller förbättra sina möjligheter att göra det). Om B däremot är A:s slav får vi en situation som mer påminner om A:s relation till de tekniska hjälpmedlen.

Vad beträffar människans sociala relationer får vi inte glömma att många av dem är så starka och går så djupt att de påverkar och förändrar individernas behovsrelationer till varandra. Detta gäller synnerhet de relationer som individen inte själv har varit med om att skapa utan som hon är född in i och som därför bidrar till att bestämma vem hon är (och alltså vad hon behöver, vad hon vill åstadkomma, hur hon tänker och handlar etc.), som t.ex. familje- eller släktskapsrelationerna. Denna djupgående påverkan innebär inte att individerna inom ramarna för dessa relationer upphör att vara individer med kapacitet för självständigt behövande och handlande visavi varandra (det hade varit kontraproduktivt, eftersom det hade försämrat deras möjligheter att samarbeta med varandra och således att hjälpa varandra), men det innebär däremot att de på olika sätt kommer att låta sina behov och handlingar formas av behoven och handlingarna hos de individer som de är förbundna med. De andra individernas behov är i viss utsträckning deras egna och att tillfredsställa dem blir detsamma som att tillfredsställa de egna behoven. Relationen föräldrabarn är väl det tydligaste och viktigaste exemplet på detta. Detta ”familjära” samarbete kan påverka de enskilda individernas möjligheter att tillfredsställa sina behov på en mängd olika sätt. Genom att förstärka de enskilda individernas handlingsmöjligheter kan det t.ex. omvandla indirekta relationer till direkta.

Men även när de sociala relationerna inte (i någon större utsträckning) påverkar individernas inbördes beroendeförhållanden kan de (i ofta hög grad) påverka vad de vill tjäna på relationerna. Så kan t.ex. den som har gjort en granne eller kollega en tjänst hellre vilja ha betalt i form av en motsvarande gentjänst än i pengar. Detta kan i sin tur (i hög grad) påverka tillgängligheten hos de resurser man behöver, d.v.s. göra så att det går lättare, snabbare och säkrare att skaffa sig det man behöver och att det följaktligen blir mindre kostsamt att göra det.

En invändning:

Som exemplet ovan oavsiktligt antyder är det inte alls säkert att dessa tjänst- och gentjänstrelationer ökar tillgängligheten på yttre resurser. Om de leder till att man i stor utsträckning väljer bort ett smidigt bytesmedel som pengar kan de tvärtom få motsatt effekt. Sen kan de ju ha andra vinster istället, t.ex. öka mängden inre resurser.

Dimension 3

Kooperativa faktorer, d.v.s. olika samarbetsformer och deras betydelse för behovsrelationerna mellan individ och värld.

Medvetna individer (av samma typ) samarbetar ofta med varandra i syfte att tillfredsställa sina behov. Detta gäller bl.a. människan. Människors samarbete kan ta sig en mängd olika former – det kan omfatta olika många individer, vara av olika stor varaktighet, gälla små eller stora mål, vara mer eller mindre regelstyrt etc. Ju mer avancerade individerna är (ju mer avancerad deras medvetandeförmåga och handlingsförmåga är) desto fler samarbetsformer kan de utveckla. Det mänskliga samhället kan fattas som ett konglomerat av samarbetsformer mellan enskilda individer.

Det avgörande incitamentet bakom varje samarbetsform är att den gör det möjligt för de samarbetande varelserna att tillfredsställa sina behov bättre (snabbare, säkrare eller fullständigare) än förut. Ett särskilt intressant incitament är när samarbetet gör det möjligt att tillfredsställa ett nytt behov, d.v.s. när det antingen ger upphov till ett behov som inte fanns förut eller på ett kvalitativt avgörande sätt förändrar ett redan existerande behov. För en social varelse som människan, d.v.s. för en varelse som har fötts in i och formats av sociala relationer, utgör de sociala relationerna ett behov och värde i sig. Det är genom att samspela med andra människor som en mänsklig individ blir och förblir vad hon är. Detta innebär för det första att de sociala relationerna som sådana utgör en värdefull dimension hos varje samarbetsform, oavsett vilket mål den har (oavsett om dess mål är att tillfredsställa människans sociala behov eller inte), och för det andra att en mänsklig individ inte kan sträva efter att tillfredsställa några av de behov hon har som människa (d.v.s. som självmedveten varelse) utanför ett socialt sammanhang. (Med ett socialt sammanhang menar jag här något betydligt mer omfattande och svårgripbart än de konkreta relationerna mellan enskilda individer.) Den sociala dimensionens betydelse är tydlig hos det mesta människan gör, men den blir kanske extra tydlig när hon ägnar sig åt saker som inte har något uppenbart ”nyttigt” mål, som t.ex. lekar och spel av olika slag. När det här talas om socialt samspel eller social interaktion

ska dessa termer tas i värdeneutral betydelse. Det mänskliga samspelet har såväl konstruktiva som destruktiva, såväl moraliska som omoraliska sidor. Skvaller, översitteri, krig och tortyr är också exempel på socialt samspel

Ett villkor för att en relation mellan två individer ska räknas som en samarbetsrelation är att båda individer är medvetna agenter med egna behov och en självständig förmåga att sträva efter att tillfredsställa dessa behov.

En fråga:

Hur ska vi med utgångspunkt från denna definition ställa oss till det omfattande och avancerade samarbete som äger rum hos de s.k. sociala insekterna (myror, bin etc.)? Bina har förmodligen en mer avancerad medvetandeförmåga än myrorna, men är den tillräckligt avancerad för att de ska ha en i egentlig mening självständig handlingsförmåga?

En första fråga: Hur skiljer sig denna dimension från kategori 2.2.2 i dimension 2 ovan? Vad är skillnaden mellan att skaffa sig det man behöver genom andra individers *förmedling* och att göra det genom att *samarbeta* med andra individer?

Den grundläggande skillnaden mellan förmedling och samarbete ligger i att samarbetet inte utgör någon indirekt relation i sig själv. En grupp individer som samarbetar för att tillfredsställa ett visst behov (nå ett visst mål) kan stå såväl i en direkt som i en indirekt relation till det x de behöver för att tillfredsställa detta behov. Att två eller flera individer samarbetar med varandra för att skaffa sig något de behöver medför inte i sig att deras relation till det de behöver blir indirekt. Indirekt blir den t.ex. om de först måste skaffa sig ett verktyg innan de kan få vad de önskar eller om de är tvungna att förhandla med någon annan grupp av individer som är i besittning av det de vill ha.

En annan betydelsefull skillnad är att samarbete i högre grad än förmedling utgör ett värde i sig, vilket innebär att de kostnader som är förbundna med det (som t.ex. för att besluta vad man ska göra, för att planera hur man ska göra det och för att genomföra det som man har kommit överens om) kan uppvägas snabbare, fullständigare och inte minst med andra medel än i förmedlandets fall. Samarbetet kan t.o.m. komma att utgöra en extra vinst (en extra behovstillfredsställelse) medan man strävar efter att tillfredsställa det primära behovet (nå det beslutade målet). Detta hänger samman med att samarbetet (som regel) gäller ett behov (mål) som är gemensamt för de samarbetande individerna. De individer som genom sina handlingar ger form åt de indirekta för-

medlingsrelationerna kan ha helt olika mål med det de gör, d.v.s. försöka skaffa sig helt olika x för att tillfredsställa helt olika behov. Kund A vill ha en ny och bättre mobiltelefon, säljare B vill få så hög provision som möjligt och producent C vill ta marknadsandelar från andra producenter etc. Även individerna i en arbetsgrupp kan givetvis ha delvis olika syften med sitt samarbete (det följer av utgångspunkten att de är självständiga agenter), men gruppens mål måste vara i väsentliga avseenden gemensamt för att samarbetet ska kunna fungera, varav följer att även de behov som de enskilda individerna försöker tillfredsställa genom samarbetet måste vara det. Medan fotbollsspelare A har som mål att ta en plats i startelvan har fotbollsspelare B som mål att få ett proffskontrakt i en utländsk storklubb, men båda vill att det egna laget ska vinna och anstränger sig så mycket de kan för att detta mål ska uppnås.

En tredje viktig skillnad mellan förmedling och samarbete är att, medan de relationer som utgör en förmedlingskedja kan ta form som ett direkt svar på en enskild individs strävan att tillfredsställa ett visst behov och kan förändras allteftersom detta behov eller denna strävan förändras, så måste arbetsrelationerna existera (i någon form) innan individerna kan försöka använda dem för att tillfredsställa ett visst behov (skaffa sig ett visst x från V). Beträffande förmedlingsrelationerna är det f.ö. bäst (minst kostsamt) om de konkreta förmedlingsrelationerna bildas i samband med att en individ ger uttryck för att hon har ett behov av att få något förmedlat till sig. Detta beror på att det är svårt, ja, i många fall t.o.m. ytterst svårt, och därmed kostsamt att försöka förut säga vem som behöver vad och när. Istället för att fylla hela butiken med mobiltelefoner av ett och samma märke väljer återförsäljaren att ha ett stort utbud av olika typer av elektronikprodukter, alltifrån telefoner till datorer, tv-apparater och vitvaror, så att möjligheterna att förmedla rätt produkt till rätt person vid rätt tillfälle blir så stora som möjligt.

Några frågor att använda för att upptäcka (analysera fram) de relevanta begreppen: (1) Vilka arbetsformer finns det ur ett resursperspektiv? (2) Vilka (typer av) resurser kan individerna använda för att utveckla ett samarbete och få det att fungera?

Precis som i alla andra sammanhang måste individerna överföra en del av sina resurser till världen (= till andra individer) för att samarbetet ska kunna utvecklas och fås att fungera.

Eftersom samarbetet eller, kanske riktigare, den grupp som samarbetet vilar på (den grupp individer som ska samarbeta) som regel (alltid?) föregår det mål (den strävan efter behovstillfredsställelse) som gruppen har, så kommer de överföringar som konstituerar denna grupp i regel att

gälla andra behov och resurser än dem som samarbetet gäller. Dessa gruppbildande relationer är i många fall av ensidig eller ofullständigt ömsesidig karaktär. Typexemplet är väl föräldrars under lång tid utpräglad gåvomässiga relationer till sina barn. Det dröjer många år innan barnen kan ge något tillbaka till föräldrarna som motsvara det föräldrarna har gett till dem. Därmed inte sagt att relationen föräldrar-barn någonsin är helt ensidig. Till det som ett barn tidigt kan och bör ge tillbaka till sina föräldrar hör sådana saker som respekt, lydnad, hjälpsamhet och solidaritet. Den tillfredsställelse en förälder känner inför sitt föräldraskap är i hög grad beroende av denna typ av ”motprestationer”. Det som konstituerar en grupp som en familj eller, kanske mer exakt, som konstituerar grunden för den är alltså i hög grad överföringar av en typ som tillhör dimension 1. På familjerelationerna bygger i sin tur många andra gruppbildningar, vilka utgör basen för en stor mängd socialt betydelsefulla former av samarbete, t.ex. församlingen och bylaget, den lokala fotbollsklubben, det föräldradrivna daghemmet, jaktlaget, ungdomsgänget etc.

Samarbete kan bygga på överföringar av såväl inre som yttre resurser och det kan ha till syfte att tillfredsställa såväl sociala som materiella behov.

3.1.

Samarbete som är grundat på inre resurser. Individerna A...n använder sina inre resurser för att få individerna i den grupp de tillhör att samarbeta så att de ska kunna skaffa sig resursen x i syfte att tillfredsställa behovet b. Till de inre resurser som individer ofta använder för att frambringa ett dylikt samarbete hör bl.a. följande: den makt som grundas på fysisk styrka och ett dominant beteende, social status, ett anseende för att vara en skicklig ledare, tidigare utförda tjänster som påkallar gentjänster, pålitlighet, god samarbetsförmåga, släktskapsrelationer etc.

3.1.1.

Samarbete som syftar till att med hjälp av inre resurser tillfredsställa ett socialt behov.

Några exempel: (1) Barnen som av bl.a. biologiskt betingade skäl härmar de vuxna i sin omgivning och bearbetar sina erfarenheter genom att leka mamma, pappa, barn. För att denna lek ska fungera och ha någon mening för barnen måste de tillhöra samma sociala sammanhang (samma familj, bostadsområde, umgängeskrets eller liknande). (2) Pojkarna som spelar fotboll med varandra för att det är roligt men också för att tävla med varandra och försöka överträffa varandra i skicklighet. Det sammanhang som är en förutsättning för denna lek är vidare (omfattar fler individer, som är lösare knutna till varandra) än sammanhanget i det föregående exemplet. Det kan

fattas som betingat av både sociala och kulturella faktorer. (3) Symfoniorkestern som för sin egen och andras tillfredsställelse framför en symfoni av Beethoven. Detta samarbete förutsätter inte bara en omfattande och någorlunda likvärdig musikalisk kompetens hos orkestermedlemmarna, utan dessutom en djupgående kulturell och värdemässig gemenskap mellan musiker och publik. För att musikerna tillsammans ska kunna överföra en musikalisk produkt till en publik som har kapaciteten att ta emot den och (i den mån den uppfyller deras krav) visa sin uppskattning av den, t.ex. genom att applådera, genom att köpa orkesterns inspelningar och genom att yttra sig berömmande om den i olika sammanhang, måste alla inblandade vara delaktiga av samma föreställningar om vad musik och musikalisk kvalitet (skönhet) är.

3.1.2.

Samarbete som syftar till att med hjälp av inre resurser tillfredsställa ett materiellt behov.

Några exempel: (1) Ett jaktlag med skyttar, drevkarlar och hundar på vildsvinsjakt. En framgångsrikt och säkert genomförd jakt förutsätter att deltagarna har samma uppfattning om jaktens mål, att de kan komma överens om hur jakten ska genomföras och att de har ork och disciplin nog att genomföra den uppgjorda planen. Jakt har alltid haft en både social och materiell betydelse, men i samma mån som jaktens betydelse för människans överlevnad har minskat har dess sociala betydelse ökat. Det moderna jaktlaget i detta exempel skulle alltså förmodligen platsa lika bra under föregående kategori. (2) En symfoniorkester som framför en symfoni av Beethoven. De flesta musiker har i de flesta tider varit tvungna att ta betalt i en eller annan form (mat och husrum, gåvor, biljettintäkter, royalties etc.) för att de använder sin musikaliska kompetens till att framställa och överföra musikaliska produkter.

3.2.

Samarbete som är grundat på yttre resurser (samt på inre – användandet av yttre resurser förutsätter, som sagt, alltid användandet av inre). Individerna A...n använder sina yttre resurser för att få individerna i den grupp de tillhör att samarbeta så att de ska kunna skaffa sig resursen x i syfte att tillfredsställa behovet b. Ett vanligt yttre medel som används här är *pengar*. En individ betalar en eller flera andra individer en summa pengar för att de ska samarbeta med honom i syfte att förverkliga något visst mål.

3.2.1.

Samarbete som syftar till att med hjälp av yttre resurser tillfredsställa ett socialt behov.

Några exempel: (1) Publiken som betalar för att få höra en symfoniorkester spela en symfoni av Beethoven eller för att få se sitt fotbollslag möta lokalkonkurrenten. (2) Föräldrarna som ger sina barn presenter för att de har uppfört sig ordentligt och för att de ska fortsätta att göra det.

3.2.2.

Samarbete som syftar till att med hjälp av yttre resurser tillfredsställa ett materiellt behov.

Några exempel: (1) Företagaren som betalar sina anställda lön för att de ska samarbeta med honom och med varandra i syfte att framställa en viss produkt. (2) Fotbollslagets ägare som köper in en ny toppspelare för att göra laget framgångsrikare och därigenom öka biljett- och reklamintäkterna. (3) Föräldrarna som betalar ett vaktbolag för att det ska skydda deras hem och barn.

Övriga kommentarer till 3.1.-3.2.

Det är intressant och eventuellt också betydelsefullt att det finns så många mänskliga verksamheter som samtidigt tillhör flera av de olika kategorierna (begreppen) som har beskrivits här ovan (t.ex. symfoniorkestern).

Precis som alla andra handlingar innebär de som konstituerar ett samarbete en kostnad, d.v.s. en förbrukning av resurser. Men detta faktum visar samtidigt att det inte är kostnaderna som är det viktigaste eller enda viktiga när man ska försöka bestämma vad man ska göra och hur, utan utbytet, d.v.s. relationen mellan kostnader och intäkter (mellan de resurser man förbrukar och de resurser man skaffar sig). Genom att samarbeta kan de mänskliga individerna göra mycket som det inte bara är svårt utan i praktiken omöjligt för dem att göra ensamma och de kan skaffa sig många saker som de saknar tid, kraft och förmåga att skaffa sig på egen hand. Samarbetet är i själva verket en av de mest kostnadsbesparande och effektivitetshöjande (arbets)metoder som existerar. Genom att samarbeta blir det möjligt att tillfredsställa många fler behov mycket snabbare och med betydligt mindre ansträngning. Samarbetandet (utvecklandet av olika samarbetsformer) är en nyckel till den förbättring av det positiva resursutbytet mellan människa och värld som utgör en av grunderna för det mänskliga samhällets utveckling. Samarbetet är förmodligen den första teknik (= yttre hjälpmedel) som människan har utvecklat. Om det förhåller sig så kan en samlagsorganisation betraktas som den första maskinen (en maskin = en funktionell helhet som är något annat och mer än sina delar).

De inre resurserna spelar (generellt sett) en mer framträdande roll för samarbetet än för förmedlandet. Samarbete är oftare eller i högre grad beroende av inre resurser än av yttre. Man kan m.a.o. uträtta mer med inre resurser inom ramarna för en samarbetssituation än inom ramarna för en förmedlingssituation. Varför? Detta beror åtminstone delvis och förmodligen huvudsakligen på att samarbetet bygger på befintliga gruppbildningar, d.v.s. på redan etablerade och fungerande nät av sociala relationer, som utgör ett värde i sig. Detta beroende av inre resurser har både fördelar och nackdelar. En fördel ligger i att alla individer så gott som alltid har tillgång till inre resurser och därför alltid har något att erbjuda andra individer för att få samarbeta med dem. En nackdel kan vara att värderingen av dessa inre resurser är starkt beroende av andra individers känslor, åsikter och avsikter, t.ex. av vad de tycker om den individ som har dem, vilket förstärker individens beroende av gruppen och kanske gör henne mindre benägna att tänka och handla självständigt.

Fler typer av behovsrelationer?

Finns det fler dimensioner eller begrepp än de som har räknats upp här? Hur avgör man detta? Om det inte finns fler, varför gör det inte det?

Om det finns några överföringsformer som inte kan karaktäriseras med någon av dessa tre dimensioner eller med några av de begrepp som är förbundna med dem innebär det antingen att ontologin är ofullständig (saknar dimensioner eller begrepp) eller att den är oklar. Detta kan bara visas genom exempel, d.v.s. genom att man hittar eller konstruerar ett exempel på en överföring som inte kan karaktäriseras (klassificeras) med hjälp av denna ontologi.

Försök till en typologi

Efter att ha presenterat de olika dimensionerna hos de medvetna individernas behovsrelationer till världen och de begrepp som dessa dimensioner består av kan vi nu börja redogöra för de olika grundtyper som behovsrelationerna kan delas in i. Dessa grundtyper består av de tre dimensioner som har beskrivits ovan. Varje grundtyp består, mer bestämt, av ett begrepp från var och en av dessa dimensioner. Om vi begränsar oss till huvudbegreppen kan det därmed, logiskt sett, finnas $3 \times 2 \times 2 = 12$ typer av behovsrelationer. Om vi även räknar med underbegreppen och förutsätter att de huvudbegrepp som har underbegrepp kan karaktäriseras fullständigt genom dessa får vi istället $(1+1+2) \times (1+2) \times (2+2) = 48$ grundtyper.

Jag tänker här begränsa mig till att redogöra för de relationstyper som kan bildas med hjälp av huvudbegreppen. Eftersom det inte är säkert att det finns några verkliga motsvarigheter till samtliga 12 alternativt 48 grundtyper kommer en fullständig redogörelse kanske inte att behöva omfatta alla dessa typer. Och även om det faktiskt skulle finnas konkreta exempel på var och av dem förhåller det sig troligen så att många av dem är så pass ovanliga eller av så pass liten praktisk betydelse att de av detta skäl kan uteslutas från diskussionen. Att gå igenom alla de 48 logiskt tänkbara behovstyperna tänker jag hur som helst inte göra.

Låt oss börja med att räkna upp de typer av behovsrelationer som kan bildas med hjälp av huvudbegreppen hos de tre dimensionerna.

1. A tar x direkt utan att samarbeta med någon.
2. A får x direkt utan att samarbeta med någon.
3. A byter till sig x direkt utan att samarbeta med någon.
4. A tar x indirekt utan att samarbeta med någon.
5. A får x indirekt utan att samarbeta med någon.
6. A byter till sig x indirekt utan att samarbeta med någon.
7. A tar x direkt genom att samarbeta med andra.
8. A får x direkt genom att samarbeta med andra.
9. A byter till sig x direkt genom att samarbeta med andra.
10. A tar x indirekt genom att samarbeta med andra.
11. A får x indirekt genom att samarbeta med andra.
12. A byter till sig x indirekt genom att samarbeta med andra.

Detta är de grundläggande sätt som resursen x kan överföras från världen V till individen A på, d.v.s. de grundläggande sätt som A kan tillfredsställa sina behov på eller, allmänare uttryckt, som A kan vara behovsrelaterad till världen på. Detta är m.a.o. de olika sätt som världen kan få realitet för A på och som A alltså kan få realitet för sig själv på, vilket är medvetandets och därmed ontologins genesis.

Typ 1

A tar x direkt från V utan att samarbeta med andra.

Detta är den *ontologiskt sett* primära överföringsformen. Relationen mellan en individ A och värl-

den V börjar alltid med att A av egen kraft tar något direkt från V. Alla överföringar mellan A och V börjar ytterst på detta sätt.

Beviset för detta är att alla andra överföringsformer kan visas förutsätta denna överföringsform. För att någon annan typ av överföring ska kunna äga rum är det ett villkor att en överföring av typ 1 har ägt rum först.

Att ta emot något i gåva kräver mindre resurser än att ta samma sak av egen kraft, men för att A ska kunna ta emot x i gåva från B måste B först ha tagit x av egen kraft alternativt fått x i gåva av C som i sin tur har tagit x av egen kraft.

Beträffande bytesrelationerna är det uppenbart att de förutsätter att de individer som upprättar dem har skaffat sig åtminstone några av sina bytesmedel på annat sätt än genom byten, d.v.s. genom att ha tagit eller fått dem.

Indirekta överföringsrelationer, d.v.s. överföringar som förmedlas antingen av tekniska hjälpmedel eller av andra individer, innebär åtminstone inledningsvis högre kostnader (= större resursförbrukning) jämfört med de direkta överföringsrelationerna, t.ex. i form av kostnader för införskaffandet/behärsandet av de tekniska hjälpmedlen eller för upprättandet av förmedlingsrelationerna till de andra individerna. För att kunna upprätta denna typ överföringsrelationer måste man därför först skaffa sig de extra resurser som krävs. Detta måste man ytterst sett göra genom någon typ av överföringsrelationer som inte har dessa kostnader, d.v.s. genom direkta överföringsrelationer.

Även samarbete kräver inledningsvis högre kostnader jämfört med att inte samarbeta. För att man ska kunna upprätta en samarbetsrelation med någon annan måste man visa att man har något värdefullt att erbjuda sin presumtive samarbetspartner. Även om det man har att erbjuda inte är någon yttre resurs (som man följaktligen måste skaffa sig på något annat sätt än genom samarbete) utan en inre, t.ex. muskelkraft, hantverksskunnande eller information, måste man på ett övertygande sätt kunna visa att man besitter denna inre resurs, att den är av önskvärd kvalitet och att man är pålitlig, d.v.s. att man kommer att erbjuda sin motpart denna resurs på det sätt som man har kommit överens om. Att visa detta och att bygga upp ett förtroende, att upprätta och upprätthålla en samarbetsrelation, är något som tar tid och kräver resurser. Resurser som man ytterst sett måste skaffa sig på något annat sätt än genom samarbete.

Men att typ 1 är den ontologiskt primära överföringsformen innebär inte att det alltid är denna typ av överföringsrelationer som en konkret individ först står i till världen. Den historiskt eller kronologiskt sett första överföringstypen för många individer, i synnerhet för det slags medvetna individer som det handlar om här, d.v.s. människor, är istället *gåvan*.

En invändning:

Detta påstående kan diskuteras. Förvisso *får* det nyfödda barnet mat och andra livsnödvändigheter från sina föräldrar (fr.a. modern). Utan dessa gåvor skulle det inte kunna överleva. Men fostrets relation till modern kan ses som en taganderelation. På ett sätt som kan jämföras med hur ett frö hämtar näring ur jorden för att växa tar fostret näring från modern, som utgör fostrets värld. Och även om det nyfödda barnet inte har några möjligheter att klara sig på egen hand är det långt ifrån passivt i förhållande till sin omvärld. De starka känslomässiga band som utvecklas mellan föräldrarna och barnet och de olika påtryckningsmedel som barnet har till sitt förfogande (skrik och gråt etc.) gör att det kan diskuteras om barnet inte många gånger tar (ser till att det får) det det behöver.

Typ 2

A får x direkt av B utan att samarbeta med andra.

Denna överföringsform kommer ontologiskt sett direkt efter typ 1. Det är den näst enklaste överföringsformen och den kräver näst minst initiala resurser.

För många varelser (de flesta?) utgör relationer av typ 1 inte bara de första utan de enda behovsrelationer som de har till världen. Mikroorganismer och växter är två exempel på (mycket) stora grupper av levande varelser som är behovsrelaterade till sin omgivning på detta sätt. Men för det slags varelser som kan beskrivas som sociala, d.v.s. som under åtminstone en kortare tid tar hand om sin avkomma (ger den föda, skyddar den mot faror m.m.) och som eventuellt också lever i någon form av grupp, är det istället relationer av typ 2 som kommer först. Detta gäller som sagt bl.a. för människan. (Fäst se invändningen ovan.)

En människas första behovsrelationer till omvärlden har formen av gåvorelationer. Hon får något från andra människor utan att själv behöva anstränga sig för att få det, ja, kanske utan att ens visa att hon har något behov av det, och utan att vara tvungen att ge något i gengäld.

När ett barn blir till säger man ibland att föräldrarna har skänkt barnet livet. Livet kan mycket väl betraktas som en gåva, men ur logisk synvinkel är det svårt att förstå hur en individ kan vara en mottagare av några gåvor innan hon existerar. De gåvor som jag tänker på i detta sammanhang är hur som helst dem som föräldrar och andra människor i barnet närhet, t.ex. syskon och äldre släktingar, ger barnet efter dess födelse. Det rör sig givetvis först och främst om sådana saker som mat och skydd och andra former av fysisk omvårdnad, men en människas primära (konstitutiva) gåvorelationer till sin omvärld omfattar även många andra typer av företeelser, som t.ex. sociala relationer, religiösa traditioner, moralregler och andra uppförandenormer, språk, lekar och diverse kunskaper om hur man löser olika praktiska problem, t.ex. hur man knyter skorna eller lagar en cykel som har fått punktering. Det en människa *får* av sin omgivning utgör i själva verket grunden för hennes existens som människa.

Detta enkla faktum att en människas primära förbindelse med sin omvärld består i (en serie) gåvorelationer är av fundamental betydelse för hennes identitet som människa och för hur hennes övriga relationer till världen kommer att gestalta sig. Människan är beroende av omvärlden inte bara som en passiv källa till livsnödvändiga resurser utan även som en aktiv givare av dem.

För att en människa ska kunna bli och förbli den hon är (stå i ett moraliskt korrekt förhållande till sig själv och sin omvärld) måste hon bejaka sitt beroende av omvärlden och göra det till en aktiv del av sina relationer till andra människor. Istället för att sträva efter att göra sig så oberoende som möjligt av andra människor måste hon sträva efter att utveckla så många och så starka ömsesidigt givande personliga överföringsrelationer till dem som möjligt. Den frihet och självständighet som varje människa eftersträvar mer eller mindre starkt, kanske som en följd av omfattningen och styrkan hos de beroendeförhållanden som hon växt upp med, kan bara uppnås i långsiktigt hållbar form på detta sätt. Detta innebär mer konkret att människan för att hon ska kunna förverkliga sina inneboende möjligheter på ett så fullständigt och harmoniskt sätt som möjligt måste sätta familjen och familjerelationerna i centrum för sitt liv.

En anmärkning:

Detta är ett ytterst konsekvensrikt förhållande, inte minst politiskt, eftersom det innebär ett ifrågasättande av (föreställningen om) politikens betydelse. Människan är inte en politisk varelse, d.v.s. en varelse vars identitet är kopplad till i ett huvudsak kulturellt betingat överindividuellt beslutsorgan av något slag, utan hon är en varelse vars liv bygger på kon-

kreta sociala relationer som är betingade av hennes biologiska natur i kombination med hennes egna erfarenheter och handlingar. Detta är givetvis en självklarhet, men det är inte så självklart att det inte ofta förbises, missförstås eller ignoreras av politikerna och deras tjänare.

Varför är gåvorelationer av typ 2 primärare än de gåvorelationer som bygger på förmedlingar och samarbete, d.v.s. typ 5, 8 och 11? Hur visar man att gåvorelationer av typ 2 är historiskt primära för varelser av människans slag?

Att en direkt och samarbetsfri gåvorelation är ontologiskt primärare än de gåvorelationer som är indirekta och/eller bygger på samarbete följer av att den är mindre resurskrävande. Åtminstone initialt sett. För att visa detta kan man tillämpa samma resonemang som användes ovan för att visa att typ 1 är ontologiskt primärare än andra typer av behovsöverföringsrelationer. Vi behöver därför inte upprepa denna argumentation här.

Att förklara varför typ 2 är historiskt primär för människan är egentligen inte svårare än att förklara varför typ 2 är primärare än andra gåvorelationer. Skillnaden är bara att det inte räcker med att använda logiska argument utan man måste även använda sina människokunskaper. Lika litet som andra varelser föds människan helt utan egna resurser. Bl.a. föds hon med en mycket avancerad förmåga att lära sig saker genom att samspela med sin omvärld. Däremot har hon inledningsvis mycket små möjligheter att utnyttja och utveckla denna och andra resurser om hon inte först får (omfattande) resurser från denna omvärld eller, mer bestämt, från sina föräldrar och andra närstående vuxna. Eftersom hon inledningsvis endast har mycket små resurser och endast kan utnyttja dessa resurser på omvärldens villkor (om ingen ger barnet mat när det skriker betyder dess röstresurser ingenting) så saknar hon möjligheter att själv upprätta några av de initialt mer resurskrävande behovsöverföringsrelationerna.

Typ 3

A byter till sig x direkt från B utan att samarbeta med andra.

Eftersom det är uppenbart att överföringsrelationer av typ 3 kräver större resurser inledningsvis (första gången man använder dem, men i många fall även senare) än överföringsrelationer av typ 1 och 2 är det också uppenbart att typ 3 ontologiskt sett kommer efter dessa.

Bytesrelationer är generellt sett resurskrävande relationer. För att man ska kunna tillfredsställa sina behov genom denna typ av relationer måste man redan ha någon resurs som eftertraktas av någon annan, d.v.s. som någon annan direkt eller indirekt kan använda för att tillfredsställa något av sina egna behov med. De resurser som krävs för att man ska kunna byta till sig något från någon annan är jämförelsevis stora. Eftersom det trots detta är ytterst vanligt att medvetna individer som människan ägnar sig åt olika former av bytestransaktioner (om man lärde sig att känna igen litet fler av de olika slags bytesmedel som människor använder sig av förutom de mest uppenbara, som t.ex. pengar, varor och professionella tjänster, skulle man snart upptäcka att de är de allra vanligaste) måste de ha vissa betydelsefulla fördelar framför andra typer av överföringsrelationer som uppväger dessa kostnader. En viktig fråga blir därför vilka dessa fördelar är.

För att kunna upptäcka och förstå bytesrelationernas fördelar måste man börja med att beskriva den ideala eller begreppstypiska bytessituationen.

Individ A har en resurs x som B vill ha och B har en resurs y som A vill ha. A:s behov av y är större än det värde A sätter på x och B:s behov av x är större än det värde B sätter på y. När A och B byter x och y mot varandra får båda därför ett större värde än de hade innan bytet. Både A och B får sina behov tillfredsställda och båda blir nöjda.

Detta är som sagt en beskrivning av den ideala bytessituationen. Två av de vanligaste förklaringarna till varför en reell bytessituation inte (fullt ut) motsvarar detta ideal är att: (1) man har missbedömt sitt behov av den tillbytta resursen (man har bytt till sig för mycket av den eller gett för mycket i utbyte för den) eller (2) man har missbedömt kapaciteten hos den tillbytta resursen att tillfredsställa det behov man har (man har bytt till sig något som man inte behöver eller inte kan använda). Men bytesrelationer är i hög grad ”a learning process” och dessa misstag behöver därför inte vara bortkastade. De kan tvärtom hjälpa en individ att förstå världen och sig själv bättre och därmed att göra bättre byten i framtiden. Det kunskapsmässiga mervärde som dessa misstag producerar kan i vissa fall t.o.m. vara större än det värde individen skulle ha fått i en ideal bytesituation. Bedrägerier av olika slag (t.ex. osanna uppgifter om bytesvarans kvantitet eller kvalitet) är givetvis en annan vanlig orsak till diskrepanser mellan ideal och verklighet. Bedrägerier är dock varken så vanliga eller så betydelsefulla som de egna misstagen. Detta beror på att ett bedrägeri (som i detta sammanhang innebär att en bytesrelation helt eller delvis ersätts av en taganderelation) är förenade med betydande risker för den som gör sig skyldig till det. Att inte betraktas som en tillförlitlig bytespartner är bland det mest ödesdigra som kan drabba en samhällslevande varel-

se.

Bytesrelationernas viktigaste funktioner kan sammanfattas i tre punkter.

1. Värde

Bytesrelationerna ger värde (mening) åt de resurser en individ har. Åt de inre såväl som de yttre. I den mån något kan användas som ett bytesmedel kan det också få ett värde eller få ett annat eller högre värde än det redan har. Eftersom alla egenskaper och företeelser som en individ har eller kan skaffa sig i princip kan användas som bytesmedel kan alla dessa egenskaper och företeelser i princip också få ett värde.

Det faktum att allt kan få ett värde innebär att det kan löna sig (vara meningsfullt) att använda sina resurser för att skaffa sig fler eller större resurser än man själv har behov av (att odla upp mer jord, dreja fler lerkrus, producera mer vin etc.), eftersom överflödet kan användas som bytesvaror. Möjligheten att ingå bytesrelationer ger alltså upphov till ett incitament att ackumulera värdefulla företeelser av olika slag.

Bytesrelationerna vidgar värdedimensionen hos världen. Därmed vidgar de också den värld som människan lever i i sin egenskap av människa. Bytesrelationerna kan föra in en dimension av värde eller mening i allt en människa gör. De bidrar därför i hög grad till att frambringa den värld av värde eller mening som människan (en självständigt tänkande och handlande social varelse) lever i. Allt det som försvårar eller förhindrar bytesrelationer mellan människor innebär därför ett (större eller mindre) hot mot människans värld, mot en av livsnerverna hos den.

En förtydligande:

Ovanstående karaktäristik av människan som självständigt tänkande och handlande är ett inte ett uttryck för en naiv överskattning av hennes mentala och moraliska förmåga eller för en motsvarande underskattning av hennes benägenhet att handla vanemässigt och göra som alla andra gör, utan bara ett konstaterande av att de kognitiva processer som ligger till grund för människans föreställningar om sin omgivning och hennes reaktioner på den äger rum i en fysiskt avgränsad kropp som fungerar oberoende av andra kroppar.

Alla bytesrelationer, de direkta såväl som de indirekta, de som bygger på samarbete såväl som de som inte gör det, har denna betydelse för värdena, men eftersom typ 3 utgör den primära formen

av bytesrelationer (= den som de andra bygger på) är det den som är den viktigaste.

2. Ömsesidighet

Bytesrelationerna framkallar eller förstärker en (känsla av) ömsesidighet mellan de individer som byter något med varandra.

Denna ömsesidighet betingas av utbytandet av företeelser (varor, tjänster etc.) som har eller upplevs ha ett lika stort eller likartat värde. Den betingas, annorlunda uttryckt, av att de som byter något med varandra båda får ett (väsentligt) behov tillfredsställt genom bytet, av att de båda anser att de har tjänat något på bytet. Ju fler eller ju viktigare bytesrelationer som två individer ingår med varandra desto mer fördjupas denna ömsesidighet. Den kan fördjupas till ett ömsesidigt beroende, till att de inser att de behöver varandra och inte kan leva som de vill utan varandra.

Den ömsesidighet som bytesrelationerna ger upphov till leder i sin tur till att de sociala relationerna mellan enskilda individer och mellan grupper stärks och utvecklas. Bytesrelationerna bidrar alltså till att stärka och utveckla det samhälle som individerna lever i. Deras betydelse härvidlag ligger fr.a. i att de förmår skapa sociala band mellan främlingar, d.v.s. mellan individer som inte är släkt med varandra eller som inte under någon längre tid har levt i varandras fysiska närhet. Bytesrelationernas förmåga att skapa omfattande och varaktiga sociala relationer mellan främlingar ökar samhällets möjligheter att växa i storlek och komplexitet utan att förlora i stabilitet och koordinationsförmåga.

Ömsesidigheten, insikten att man är beroende av andra individer för att kunna leva som man gör (och att de på samma sätt är beroende av en själv), en insikt som utvecklas och vidmakthålls bl.a. genom bytesrelationerna, utgör grunden för varje social organisation mellan medvetna varelser, d.v.s. varelser med självständig tanke- och handlingsförmåga som är utrustade med en strävan efter frihet eller oberoende, d.v.s. varelser av mänskligt slag.

Ett förtydligande:

Den generella eller abstrakta insikten att man som människa är beroende av andra människor är, tagen för sig, kraftlös och falsk. Den kan fungera som ett bekvämt substitut för den många gånger känslomässigt svårhanterliga insikten att man är beroende av konkreta individer i konkreta situationer. På den sociologiska insikten att människor är beroende av varandra kan inget samhälle byggas.

Den (sociala) kraft som finns hos ömsesidigheten finns hos alla slags bytesrelationer, men de direkta bytesrelationerna utgör för det första ett fundament för de indirekta bytesrelationerna och rymmer för det andra en personlig dimension som dessa saknar eller inte har i samma utsträckning. Ett samhälle kan inte bygga på anonyma relationer eller på relationer mellan grupper, utan det måste bygga på *personliga relationer*, på relationer mellan bestämda individer som har fysisk kontakt med varandra och lär känna varandra som konkreta personer. Dessa relationer utgör sedan grunden för de anonyma relationerna (till vilka många av de indirekta relationerna hör) och för relationerna mellan grupper (eftersom de är en förutsättning för relationerna inom en grupp, d.v.s. för gruppbildningen). Bytesrelationer av typ 3 är personliga relationer, relationer mellan konkreta personer.

3. Samverkan

Bytesrelationerna lägger grunden till olika former av samverkan eller samarbete mellan de enskilda individerna. Det kan lägga grunden till samarbete såväl mellan de individer som är involverade i ett byte som mellan dem som dessa i sin tur står i relation till.

Genom bytesrelationerna upptäcker en individ att andra individer har inre eller yttre resurser som hon behöver eller har användning för. Hon upptäcker m.a.o. att andra individer har ett värde (för henne). För att få tillgång till dessa resurser utan att behöva byta till sig dem eller utan att behöva lägga ner ansträngningar på att upprätta en ny bytesrelation varje gång ett behov uppstår, d.v.s. för att få tillgång till resurserna på ett enklare och mer stadigvarande sätt, försöker hon upprätta samarbetsrelationer med dem som har de eftertraktade resurserna. (En samarbetsrelation kan naturligtvis fattas som bestående av en serie bytesrelationer, men det som strukturerar denna serie är inte de enskilda bytena utan det övergripande samarbetet.)

Ett förtydligande:

Man behöver givetvis inte upprätta bytesrelationer till andra individer för att upptäcka/förstå att de har värdefulla resurser (och att de alltså har ett värde). Att man kan se eller tror sig kunna se värdefulla resurser hos andra individer, oberoende av om man har någon social relation till dem eller ej, är tvärtom en förutsättning för att man ska kunna bli intresserad av att upprätta bytesrelationer till dem. Vad bytesrelationerna gör är snarare att bekräfta (eller vederlägga), bredda och fördjupa våra uppfattningar av andras resurser. Genom bytesrelationerna träder man i förbindelse med andra människor på ett sätt som med

stor tydlighet visar vem de är – vad de kan, vad de vill och vilka moraliska värderingar de har. Och om man förmår vända blicken mot sig själv kan man lära sig något motsvarande om sig själv. På detta sätt kan man upptäcka sitt eget värde eller se det bättre.

Bytesrelationer kan utvecklas till betydligt mer avancerade behovstillfredsställelserelationer än relationer av typ 1 och 2. Detta visar sig fr.a. genom samarbetsrelationerna. Genom att frambringa eller utgöra en förutsättning för långsiktiga och omfattande regelbundet fungerande samarbetsrelationer lägger bytesrelationerna en stabil grund för det sociala samspelet mellan enskilda självständigt tänkande och handlande individer. De lägger därmed också grunden för olika former av arbetsdelning. Arbetsdelningen bygger primärt på behovet av att utföra flera olika arbetsuppgifter parallellt för att kunna uppnå mer omfattande eller avancerade mål. Arbetsdelningen förstärks och förbättras av det faktum att olika individer är olika bra på olika saker och att de därför kan komplettera varandra på olika sätt. Arbetsdelningen spelar (tillsammans med bl.a. värdeackumuleringen) en avgörande roll för samhällets utveckling.

Dessa tre punkter beskriver kanske de viktigaste av bytesrelationernas egenskaper, men som antytt och delvis exemplifierat har dessa egenskaper i sin tur en mängd betydelsefulla konsekvenser. Det är nog inte för mycket sagt att bytesrelationerna utgör grunden för det mänskliga samhället så som vi känner det eller, mer generellt uttryckt, för varje mer avancerad (mer omfattande, komplex och dynamisk) samhällsform.

Låt oss avslutningsvis fråga oss om någon av bytesrelationens tre basfunktioner är ontologiskt överordnad de övriga.

Ett förslag: ömsesidigheten. En bytesrelation kan fattas som ett resultat av en kombination av tagande- och givanderelationer. Ett byte innebär att man både ger och tar. (Detta är f.ö. ytterligare ett skäl till att betrakta tagande- och givanderelationerna som ontologiskt primära i förhållande till bytesrelationerna.) Uppkomsten av bytesrelationer gör att andra människor förvandlas från att bara vara en resurs (= en del av världen), som man kan utnyttja eller lägga beslag på som man vill och kan för att tillfredsställa sina egna behov med, till att bli just människor, d.v.s. något som har egna behov och önskningar som man själv kanske kan tillfredsställa, d.v.s. något som man själv kanske kan utgöra en resurs (en del av världen) för. Man kan alltså se det så att människan (den behövande och behovstillfredsställande individen) blir en del av världen genom bytesrelationerna. Detta skulle ge ömsesidigheten en ontologisk särställning bland bytesrelationernas funktioner,

eftersom det är den som tydligast uttrycker likställdheten mellan parterna i en bytesrelation.

Typ 4

A tar x indirekt från V utan att samarbeta med andra.

Det finns som sagt två olika metoder som en individ kan använda sig av för att tillägna sig en resurs från världen utan att behöva ha direkt kontakt med den när den s.a.s. frigörs från resten av världen och övergår från att vara en möjlig resurs till att bli en faktisk: (1) hon kan använda sig av ett eller flera verktyg eller tekniska hjälpmedel av något slag för att frigöra resursen eller (2) hon kan på något sätt få en eller flera andra medvetna och behovsstyrda individer att frigöra resursen åt henne för att sedan förmedla den till henne. De metoder som hon använder sig av för att få andra individer att skaffa henne det hon vill ha får i typ 4:s fall inte inbegripa några former av samarbete eller byte.

Dessa båda metoder kan givetvis även kombineras med varandra, t.ex. genom att den behovstillfredsställande individen använder tekniska hjälpmedel för att få andra individer att göra som hon vill eller genom att de individer som lyder hennes vilja använder tekniska hjälpmedel för att utföra det uppdrag hon har gett dem.

Utvecklandet av indirekta tagandemetoder är en respons på det direkta tagandets risker och begränsningar. De indirekta taganderelationerna är i många fall både säkrare och effektivare än de direkta. Detta märks väl tydligast i samband med användandet av tekniska hjälpmedel av olika slag, eftersom tekniska hjälpmedel möjliggör helt nya typer av handlingar och handlingsplaner. Det indirekta tagandet representerar därigenom en betydelsefull förändring av individernas behovstillfredsställelserelationer till världen.

Några viktiga fördelar med att använda indirekta men icke samarbetskrävande tagandemetoder för att tillfredsställa sina behov, fr.a. sådana som inbegriper användandet av verktyg, är följande: (1) man kan på en och samma gång ta en större mängd av det man vill ha – genom att t.ex. använda en korg kan man plocka till sig och bära med sig mer frukter och nötter än utan (och genom att använda ett ok kan man bära fler och större korgar), (2) man kan ta det man vill ha utan att utsätta sig för så stora risker – genom att t.ex. använda en pilbåge kan man döda ett vildsvin på avstånd utan att riskera att bli skadat av det, (3) man kan ta det man vill ha på kortare tid, vilket i sin tur gör att man får mer tid över till annat, t.ex. till lekar eller till att förbättra de tekniska

hjälpmedlen ytterligare; korgar och pilbågar är ett exempel även på detta, (4) man kan ta sådant som man inte kunde ta tidigare och som man därför kanske inte ens uppfattade som en resurs – genom att använda eld kan man smälta järnmalm till järn, som man sedan kan smida olika verktyg av, t.ex. yxor, plogar och svärd, (5) man kan av bl.a. ovanstående skäl arbeta effektivare, d.v.s. ta en större kvantitet resurser med samma energiförbrukning som tidigare eller en lika stor kvantitet resurser med mindre energiförbrukning än förut, (6) man kan av bl.a. ovanstående skäl öka sina möjligheter att ta det man vill ha utan att vara tvungen att lägga resurser på att organisera och genomföra ett samarbete med andra.

Dessa fördelar utgör var för sig och i ännu högre grad i kombination med varandra starka incitament för att utveckla och förbättra tekniska hjälpmedel av olika slag.

Det faktum att tekniska hjälpmedel kan bidra till att göra en individ mindre beroende av andra är en intressant aspekt hos dem. Detta innebär emellertid knappast att den tekniska utvecklingen minskar samarbetet mellan människor. Det vanligaste är nog tvärtom att de tekniska hjälpmedlen ökar samarbetsmöjligheterna och ger upphov till nya samarbetsformer. Många tekniska hjälpmedel kräver ju dessutom samarbete för att kunna framställas och användas och vissa hjälpmedel, t.ex. kommunikationshjälpmedel, konstrueras ju i det mer eller mindre medvetna syftet att underlätta och vidga det. Det ökade oberoende som de tekniska hjälpmedlen kan en ge individ, om hon önskar det, bidrar fr.a. till att öka dynamiken och utvecklingsförmågan hos samhället.

Typ 5

A får x indirekt utan att samarbeta med andra.

Egenskaperna och fördelarna/nackdelarna hos denna typ av behovstillfredsställelserelation kan klargöras och förstås med hjälp av typ 2 och 4.

Typ 5 omfattar överföringsrelationer där gåvomottagaren använder sig av olika tekniska hjälpmedel och/eller andra individer för att förmedla sitt önskemål om att få någon viss resurs till den individ som har resursen i fråga alternativt till den individ som hon vill ska ge henne den och där gåvogivaren använder sig av samma slags medel för att förmedla gåvan till gåvomottagaren. För att en relation ska tillhöra denna typ måste antingen givaren eller mottagaren eller båda två använda sig av något slags mellanled.

Betydelsen eller värdet hos denna typ av relation är givetvis betingat av om och hur ofta det är (praktiskt) nödvändigt att använda sig av den eller, annorlunda fattat, av om och hur ofta den innebär en reell resursbesparing i jämförelse med andra möjliga överföringsrelationer.

Att kunna kommunicera sina önskemål med hjälp av tekniska hjälpmedel av olika slag kan vara både (livs)nödvändigt och resursbesparande i många fall. Det räcker att nämna kommunikationshjälpmedel som bebisalarm och mobiltelefoner för att man ska inse detta. Det är lika lätt att inse att det kan vara såväl praktiskt som nödvändigt för en givare att kunna förmedla sina gåvor genom andra människor eller med hjälp av tekniska hjälpmedel, som t.ex. flygplan. Värdet hos dessa möjligheter måste givetvis vägas mot de kostnader som de innebär. Det kan kosta mycket att skicka ett paket med flyg, men om det rör sig om en speciell gåva till en nära vän är det kanske ändå värt priset.

Ett intressant fall av denna typ av överföringar är när en givare ger något till en annan individ genom en tredje individs förmedling och förmedlaren inte begär något i utbyte av givaren för att utföra denna tjänst. I detta fall är även förmedlaren en givare, men i förhållande till vem? Till gåvans givare, till dess mottagare eller till båda två? Vi kan här stå inför en kombination av direkta och indirekta givanderelationer.

En anmärkning:

I verkligheten, i den konkreta verkligheten, uppträder de typer som räknas upp i denna typologi ofta (så gott som alltid?) i kombination med varandra. Ja, när vi tar steget ut i verkligheten ställs vi inför ”problemet” att dra en gräns mellan en överföringssituation och en annan. Men någon sådan gräns kan inte dras utan att man tar steget från den konkreta verkligheten tillbaka till den abstrakta teorin. Vår förståelse av världen och av oss själva är i stor utsträckning beroende av detta spel mellan konkret och abstrakt, mellan det flöde av begrepp och idéer som genereras av vårt handlande i världen, d.v.s. av vår yttre aktivitet, och de begrepp och idéer som genereras i det vi kallar vårt självmedvetande, d.v.s. genom begreppens och idéernas inre samspel.

Värdet (= den resursbesparande kapaciteten) hos de indirekta gåvorna ökar med den tekniska utvecklingen och med utvecklingen av den sociala organisationen (samhället). Därigenom ökar också deras vanlighet. Utvecklingen av nya och bättre tekniska hjälpmedel ökar givarens möjligheter att (1) skaffa sig de resurser hon vill ge bort och (2) överföra dessa resurser till gåvomottagaren.

Genom utvecklingen av den sociala organisationen ökar givarens möjligheter att (1) samarbeta med andra individer, vilket i sin tur ökar hennes möjligheter att skaffa sig de resurser hon vill ge bort, och (2) samordna sitt givande med andra givare, vilket i sin tur gör att de kan ge mer tillsammans med samma ansträngning som förut eller lika mycket med mindre ansträngning än förut.

Denna utveckling kan t.ex. göra det praktiskt och ekonomiskt möjligt för ett par föräldrar att anställa någon som passar deras barn när de inte är hemma. På detta sätt kan de indirekt förmedla sin (materiella och känslomässiga) omvårdnad till barnet samtidigt som de själva förvärvsarbetar för att öka familjens resurser och handlingsmöjligheter. Ett annat viktigt exempel på indirekt givande som i växande grad görs möjligt genom den tekniska och sociala utvecklingen är de frivilliga (icke-statliga) välgörenhetsorganisationerna, till vilka de som känner ett ansvar för människor som har drabbats av ekonomiska svårigheter eller andra olyckor kan skänka av sitt överflöd utan att de för den skull själva behöva förändra sitt liv eller offra mer än de har råd med. Dessa organisationer är av ekonomiska och kulturella skäl vanligast i länder med en liten offentlig sektor och ett lågt skattetryck.

Utvecklingen av indirekta överföringsmetoder av olika slag ökar individernas möjligheter att hjälpa varandra. De ökar därigenom givandets (sociala) potential.

Typ 6

A byter till sig x indirekt utan att samarbeta med andra.

Behovstillfredsställelse genom byte av resurser är av flera anledningar och på flera sätt den effektivaste, mångsidigaste och utvecklingsbaraste formen av behovstillfredsställelse. Den kan inte vara den ontologiskt första formen, det måste tagandet vara, och den kan inte för en varelse som människan ersätta gåvorelationerna, men den kan åstadkomma mycket annat som de andra grundformerna av resursöverföring inte klarar av. Fr.a. kan den upprätta och bibehålla en relation av ömsesidighet mellan de mänskliga individerna eller, rättare sagt, ett (ett växande och allt komplexare) nät av ömsesidiga relationer mellan (allt fler av) dem. Denna ömsesidighet är förbunden med (ger upphov till eller stärker) känslor av respekt, jämställdhet och förtroende mellan individerna, vilket i hög grad bidrar till att frambringa den kombination av komplexitet och stabilitet hos de sociala relationerna som vi kallar ett samhälle. Samhället som vi känner det, samhället i vår mening, är ett resultat av bytesrelationer och det kan, om man vill, förstås som en extremt

avancerad och omfattande bytesmekanism.

En anmärkning:

För att sätta denna mekanism i perspektiv kan man nämna att även ekosystemen i naturen (samspelet mellan olika mikroorganismer, växter och djur) kan fattas som bytesmekanismer. Villkoren för byte av resurser mellan de enheter som ingår i ett ekosystem är givetvis beskaffade på ett helt annat sätt än villkoren för bytesrelationer mellan de medvetna och självständigt agerande individerna i ett mänskligt samhälle, men genom att jämföra hur bytandet fungerar inom dessa olika system kan man lära sig att förstå båda bättre. En av mina poänger med denna jämförelse mellan ekosystem och samhällen är att även ett samhälle kan (och av vetenskapliga skäl bör) betraktas som en biologisk samspelsmekanism, d.v.s. som ett slags ekosystem.

Eftersom bytesrelationernas potential är så stor kan varje förändring av människans relationer till omvärlden få stora konsekvenser för hennes möjligheter att ägna sig åt byteshandel och därmed för hennes möjligheter att påverka sin tillgång på resurser. Utvecklingen av indirekta relationer till omvärlden (indirekta sätt att skaffa sig resurser på) får därför särskilt stora konsekvenser för bytesrelationerna, vilket i sin tur (i den mån dessa konsekvenser är positiva) kan leda till en ökad tillgång på resurser och således till att ännu fler och ännu bättre indirekta resursanskaffningsmetoder kan utvecklas ännu snabbare. All utveckling av ny teknik eller nya tekniska hjälpmedel av något slag eller av en ny social organisationsform kräver ju resurser. Alla avsiktliga handlingar, alla uppfinningar eller omorganisationer, kräver resurser. Och för att man ska kunna permanenta effekterna av en uppfinning eller av en organisationsförändring krävs ytterligare resurser. Genom att förbättringarna av bytesrelationernas möjligheter ökar tillgången på resurser kan dessa förbättringar i sin tur generera (förutsättningar för) ytterligare förbättringar.

Vilka slags förbättringar innebär då de indirekta överföringsmetoderna för bytesrelationernas del? Detta framgår väl åtminstone delvis av det redan sagda. Här är det kanske tillräckligt att räkna upp några av de mer betydelsefulla exemplen på indirekta bytesrelationer: (1) detaljhandeln som förmedlar producenternas varor till konsumenterna och konsumenternas betalningar till producenterna, (2) bankerna som förmedlar insättarnas pengar till låntagarna och låntagarnas räntor till insättarna, (3) människor som köper och säljer saker via postorder och internet.

Här uppkommer återigen den besvärliga frågan om vad som är eller ska räknas som en indirekt

överföringsrelation. Denna fråga är besvärlig bl.a. för att vissa överföringar p.g.a. av den tekniska och sociala utvecklingen kan övergå från att vara indirekta till att bli direkta. Det är t.ex. rimligt att tänka sig att de konventionella tecknen eller symbolerna någon gång under den kulturella och sociala utvecklingen har varit ett indirekt sätt att överföra information på (vilket de f.ö. i viss fall är fortfarande, t.ex. sådana tecken som är hemliga tecken för andra tecken, d.v.s. som fungerar som ett chiffer), men så förhåller det sig knappast med språket idag. Att tala och skriva är för människan i det moderna samhället det mest direkta sättet av alla att överföra information på. Numera är det tvärtom så att det är när hon är tvungen att använda sitt kroppsspråk (miner och gester) för att göra sig förstådd som hon känner sig hänvisad till en indirekt kommunikationsmetod, eftersom hon är så ovan vid detta och eftersom det kräver en så stor ansträngning (gester på gester, olika försök till förtydliganden och översättningar etc.). Samtidigt använder hon sig i stor och växande utsträckning av olika tekniska hjälpmedel för att överföra sitt talade eller skrivna språk till andra (brev, telefon, e-post etc.) och när hon gör det bör vi väl fortfarande kunna tala om en indirekt överföring, även om dessa hjälpmedel har blivit mycket vanliga och enkla att använda. För vi måste väl fortfarande kunna göra en distinktion t.ex. mellan att tala med någon ansikte mot ansikte och att tala med någon i telefon? Ett liknande resonemang kan föras beträffande konventionella betalningsmedel av pengars typ. När symboliska bytesmedel började etablera sig som en fungerande betalningsmetod bör de ha betraktats som ett indirekt sätt att överföra resurser på. Istället för att ge A x för utfört arbete ger B honom y som A sedan kan använda för att byta till sig (köpa) x av C. I dagens samhälle är pengar, antingen i form av kontanter eller i form av kreditkort, i de allra flesta fall det direktaste och enklaste, ja, inte sällan det enda sättet att skaffa sig de resurser man behöver på.

Typ 7

A tar x direkt genom att samarbeta med andra.

Tagandets möjligheter och effekter förstärks i detta fall av samarbete istället för av tekniska hjälpmedel eller andra former av indirekta överföringsrelationer.

Om samarbetet inte förstärker den basala överföringsrelationen (i detta fall tagandet) kan det inte utvecklas/bestå, eftersom det i så fall inte medför någon vinst för de samarbetande individerna utan enbart en ökad kostnad. De enskilda individerna måste tjäna något på att samarbeta (få större resurser än de annars skulle ha fått eller kunna skaffa sig resurserna på ett lättare eller mindre riskabelt sätt än annars) för att de ska göra det. I den mån det är ett tvång inblandat i samarbetet

(om det drivs fram av eller kontrolleras genom tvång) som medför att den som utövar tvånget tjänar mer på samarbetet än de andra individerna innebär samarbetet i realiteten ett tagande. I detta fall t.o.m. ett dubbelt tagande – en individ tar resurser från världen genom att beröva andra individer (en del av) deras handlingsmöjligheter (= resursanskaffningsmöjligheter).

Exempel på vinster med samarbete: (1) Yttre hot minskar i betydelse; bl.a. minskar andra individers möjligheter att hindra eller försvåra resursöverföringar. (2) Man kan som grupp tillägna sig resurser som en enskild individ inte kan tillägna sig på egen hand, t.ex. jaga ett stort och farligt djur eller bygga omfattande och avancerade bevattningsanläggningar. (3) De olika individerna i samsarbetsgruppen kan specialisera sig på det de är bäst på, vilket dels gör att gruppen kan arbeta effektivare och dels gör att alla får en (betydelsefull) uppgift att sköta. (4) Det framgångsrika samarbetet kan öka stabiliteten hos gruppen eller hos det samhälle eller den större grupp som den är en del av, vilket dels kan underlätta framtida samarbete och dels kan förhindra eller begränsa resursslukande konflikter i samhället. (5) Samarbete i en form kan ligga till grund för samarbete i andra former. Praktiskt och målinriktat samarbete kan t.ex. ligga till grund för utvecklandet av gemensamma traditioner och kommunikationssätt. (Det troligaste är dock att samsarbetsformer som har social samvaro som sitt mål och samsarbetsformer med yttre praktiska mål har utvecklats tillsammans/i samspel med varandra och att det ursprungligen inte har funnits någon skarp gräns mellan dem eller åtminstone en mindre skarp gräns än den som i många fall finns idag.)

Exempel på risker eller negativa konsekvenser med samarbete: (1) Det krävs (betydande) resurser för att organisera och genomföra ett samarbete. De individer som ska samarbeta måste därför investera en (hel) del av sina resurser i det för att det ska komma tillstånd. Om samarbetet sedan inte fungerar eller inte går med (tillräckligt stor) vinst kan detta skada sammanhållningen mellan individerna och försvåra ytterligare samarbete. (2) De resurser som man har lyckas skaffa sig genom samarbetet måste delas upp mellan de samsarbetande individerna. Detta kan leda till att individerna även när samarbetet har gått med god vinst får mindre än de skulle ha fått om de inte hade samsarbetat. För att samarbetet ska fungera måste det därför finnas andra tydliga vinster med det, t.ex. att det gör det möjligt att införskaffa resurserna med mindre risk eller ansträngning än annars eller att det utgör en givande (spännande, lärorik, rolig) erfarenhet. (3) Samarbetet kan ligga till grund för uppkomsten av en hierarki, där vissa individer i kraft av t.ex. större ledarförmåga eller fysisk styrka kan dominera över de andra och därigenom tillskansa sig en i förhållande till värdet hos den insats de gör för stor andel av de resurser som samarbetet har genererat. En hierarki är dock inte någonting negativt i sig själv. Många samsarbetsformer och många sociala insti-

tutioner förutsätter hierarkier för att fungera. Utvecklandet av hierarkier skulle därför även kunna ses som en av samarbetets positiva sidor. (4) Den allvarligaste risken med samarbetet är kanske att en grupp som samarbetar väl kan bli så stark att den tränger bort sämre organiserade grupper och enskilda individer från livsviktiga resurser. Men så ser livet ut och denna förmåga att dominera över andra är ju en av de faktorer som motiverar samarbetet mellan enskilda individer och gör det lönsamt.

Tekniska hjälpmedel som kan hanteras av enskilda individer kan motverka en del av de risker och negativa konsekvenser som samarbetet kan ge upphov till genom att de ökar de enskilda individernas möjligheter att hävda sig gentemot kollektivet/ledaren. Detta är f.ö. en av den tekniska kreativitetens incitament.

Typ 8

A får x direkt genom att samarbeta med andra.

Här är det en givanderelation som förstärks genom samarbete.

Det finns en konflikt eller paradox här. Eftersom ett samarbete alltid kräver en viss arbetsinsats och således en viss resursförbrukning av dem som genomför det måste A följaktligen anstränga sig på något sätt för att få det han vill ha. Hur mycket kan A anstränga sig innan det blir dyrare för honom att få något än byta till sig det? Vilka ansträngningar kan A göra utan att det han får förlorar sin karaktär av gåva?

En anmärkning:

Många formella gåvorelationer förutsätter eller ger upphov till motprestationer av olika slag. I den faktiska världen är väl detta t.o.m. det vanligaste. Men i åtskilliga av dessa fall, i synnerhet i de fall där en motprestation är underförstådd, är gåvorelationen i realiteten en bytesrelation, om än kanske inte av det affärsmässiga slag som kräver att det som byts ska vara (ungefär) lika värdefullt eller betydelsefullt. I realiteten går det givetvis inte att dra någon skarp gräns mellan gåvor och byten; en gåva kan innehålla ett moment av byte, ett byte kan innehålla ett moment av gåva.

Finns det några realistiska exempel på resursöverföringsrelationer av detta slag? Det går ju alltid att konstruera ett exempel på någonting, men de exempel man hämtar från verkligheten är givet-

vis betydligt intressantare och lärorikare.

Vad relationer av denna typ handlar om är någon form av aktiv (målmedveten) påverkan på givaren från mottagarnas sida. Det mottagarnas samarbete gäller är utövandet av denna påverkan.

På samarbete av detta slag kan man hitta många exempel från det verkliga livet: syskon som tillsammans tjuvar på sina föräldrar för att de ska ge dem en leksak eller låta dem få lov att vara uppe längre, två kamrater som försöker övertala en tredje att låna ut sitt luftgevär till dem etc. Genom att samarbeta kan mottagarna dels utöva ett större psykologiskt tryck på givaren, vilket gör det svårare för honom att säga nej, och dels göra det attraktivare för givaren att säga ja genom att det blir fler personer som (eventuellt) kommer att stå i tacksamhetsskuld till honom. Om mottagarna känner någon tacksamhet eller inte och hur stor tacksamhet de eventuellt känner beror bl.a. på deras moraliska egenskaper och på hur deras relation till givaren är beskaffad. Detta är faktorer som påverkar den potentielle givarens benägenhet att ge.

Det är alltså fullt möjligt att hitta realistiska exempel på överföringsrelationer av typ 8. Frågan är då vad dessa exempel kan lära oss om typ 8.

Vilken roll spelar denna typ av resursöverföringar för en individs möjligheter att skaffa sig nya eller större resurser? Vilken betydelse har denna typ av resursöverföringar för den samlade tillgången på resurser i samhället och för utvecklingen av nya resurser, d.v.s. vilken social och kulturell roll spelar den? Spelar den t.ex. en större roll än överföringar av typ 2? Att den kan ha stor betydelse i ett enskilt fall antyds av exemplen ovan. (Genom att samordna sina ansträngningar kan syskonen lättare få föräldrarna att göra dem till viljes etc.) Men det är knappast troligt att denna typ överföringar spelar någon större roll för samhällets utveckling och bestånd. Att individer får en anledning att samordna sina krafter (resurser) för att uppnå något har alltid sin betydelse, men de sociala bieffekterna av detta hade ju inte blivit mindre om de istället hade samarbetat runt något annat och kanske mer produktivt mål.

En invändning:

Man ska inte underskatta den sociala betydelsen hos samarbetet mot mål som utifrån eller objektivt sett inte är så viktiga. Samarbete utgör ofta ett mål i sig. Behovet av samarbete (gemenskap) kan ibland spela väl så stor roll för valet av yttre mål som behovet av det målet gäller. Ju mindre viktigt det yttre målet är desto tydligare blir detta. För t.ex. fotbollshuliga-

nera är det inte den egna klubben och dess framgångar som är den viktigaste drivkraften.

Typ 9

A byter till sig x direkt genom att samarbeta med andra.

På vilka sätt kan en (direkt) bytesrelation påverkas av samarbete, d.v.s. av att den individ som vill byta till sig något väljer att samarbeta med andra för att lyckas med detta?

Även här måste vi hålla i minnet att ett samarbete innebär ytterligare överföringskostnader som på något sätt (i längden) måste kompenseras av större vinster eller av andra fördelar, som t.ex. snabbare eller säkrare överföringar.

Bytesrelationerna skiljer sig på många sätt från de båda andra grundtyperna av överföringsrelationer. Om tagandet kräver mod och handlingskraft och givandet kräver medkänsla och kärlek så kräver bytandet (bl.a.) människokunskap (inlevelseförmåga, förutseende och ett gott minne) och moral (fr.a. hederlighet). Bytandet är till skillnad från de båda andra överföringsformerna en dubbelriktad eller ömsesidig relation som ställer likartade krav på de båda parterna för att den ska kunna upprättas och fungera. Båda parter måste ge något för att de ska kunna få något och det de ger måste vara något som den andre vill ha, något som i tillräckligt hög grad motsvarar hans förväntningar så att han inte känner sig lurad eller dum. Bytesrelationerna bygger, kort sagt, på den betydelsefullaste av de socialt sammanhållande krafterna: *förtroendet*. Utan förtroende är inget mänskligt samhälle möjligt. Hur uppstår då förtroendet? Och hur bibehålls det?

Alternativa frågor:

Om förtroendet mellan människor försvagas eller urholkas står mycket på spel. Några kanske mer dramatiska och engagerande frågeställningar är därför: Vad är det för faktorer (krafter, förhållanden) som försvagar förtroendet mellan människor? Vilken roll spelar dessa olika faktorer? Hur kan man förhindra att förtroendet försvagas?

Fast kanske är vi här på väg att vända på orsak och verkan? Kanske är det bytesrelationerna, de framgångsrika och ömsesidigt tillfredsställande bytena, som successivt bygger upp förtroendet mellan de mänskliga individerna? Som gör att de upptäcker att de kan lita på varandra, att de tjänar på att vara hederliga och att utgå ifrån att andra också är det? Eller är det kanske snarare gåvorelationerna mellan föräldrar och barn, de av en biologiskt betingad omvårdnadsdrift eller om

man så vill av kärlek överförda resurserna, som lägger grunden till förtroendet mellan människor? Eller finns det rentav en primärt genetiskt betingad och sekundärt socialt förstärkt benägenhet att åtminstone inledningsvis ha förtroende för andra människor, en benägenhet som bl.a. bygger på en likaledes biologiskt betingad och socialt förverkligad förmåga att känna igen det mänskliga hos andra individer, d.v.s. att se sig själv i andra? Den fundamentala roll som förtroendet spelar i den mänskliga samvaron talar för att det måste ha en mycket stabil grund, d.v.s. en grund i människans biologi.

Men oavsett hur det förhåller sig med förtroendets ursprung så är förtroende inte något som uppstår automatiskt, som alltid finns när man behöver det eller som alltid är så starkt som man önskar. Det samarbete som genererar överföringsrelationer av typ 9 skulle kunna vara ett sätt för människor att hantera avsaknaden av eller bristen på förtroende i vissa bytesrelationer, t.ex. när de ska upprätta bytesrelationer med människor från ett annat samhälle (och en annan kultur) som de inte känner och som de har anledning att misstänka inte är så benägna att uppfylla sina löften som de själva, eftersom de inte är så beroende av individer utanför det egna samhället och eftersom de dessutom vid en eventuell konflikt kan få hjälp och skydd av övriga medlemmar av detta samhälle. Handelsförbindelser med främmande länder erbjuder många åskådliga exempel på samarbete av detta slag. Istället för att resa en och en slår sig köpmännen samman i karavaner eller bygger ett stort handelsskepp som de utrustar med kanoner och andra vapen. Det finns givetvis även stora samordningsvinster med dessa arrangemang, men den yttersta drivkraften bakom dem som övertygar handelsmännen om att det är lönt att investera i ett omfattande och långsiktigt samarbete med andra handelsmän och kanske även med vägvisare, tolkar och soldater, är att det saknas etablerade förtroenderelationer mellan dem och det folk de vill handla med. Att många handelsexpeditioner av detta slag har kommit att kännetecknas av falska löften, tvång och plundringar, i synnerhet när en statlig militärmakt har varit inblandad, påverkar inte giltigheten hos detta resonemang. När våld används för att tillskansa sig resurser och fördelar handlar det inte längre om en bytesrelation utan om en taganderelation.

Typ 10

A tar x indirekt genom att samarbeta med andra.

För att en direkt taganderelation ska kunna ersättas med eller utvecklas till någon annan typ av överföringsrelation måste de förändringar den genomgår innebära en förbättring av resursöverföringen mellan individ och omvärld. De förbättringar som det kan röra sig om här kan vara av

många olika slag och värderingen av dem, som avgör om en individ vågar pröva någon ny resursöverföringsmetod istället för de gamla och välkända, kan vara mer eller mindre subjektiv, d.v.s. betingad av individens personlighetsegenskaper. Men utan en övertygelse eller förhoppning om att en ny resursöverföringsmetod innebär en förbättring i något avseende kommer inga förändringar till stånd. I detta fall har vi för första gången i denna typologi att göra med *två* förstärkningar av den basala eller icke förstärkta formen av överföringsrelationer (= typ 1-3): indirekt överföring *plus* samarbete i samband med överföringen. De kombinationer av teknologi och arbetsdelning som detta möjliggör innebär en kraftig ökning av människans överföringsmöjligheter och därmed av hennes möjligheter att tillfredsställa sina behov. Redogörelserna för typerna 4-9 ovan ger en antydning om vilka förbättringar det konkret sett kan röra sig om här.

Genom teknologiskt samarbete kan människan inte bara använda ännu fler och ännu större och kraftfullare redskap och maskiner än förut (och därmed samtidigt utnyttja en mer omfattande och mer specialiserad teknologisk kompetens) utan dessutom utveckla mer avancerade och effektiva tekniska hjälpmedel och (därmed sammanhängande) mer omfattande och komplexa sociala organisationsformer.

För att förklara vad detta innebär för människan och hennes levnadsvillkor måste vi använda oss av historien. Stenåldersmänniskan tillverkade redskap av flintbitar som hon plockade upp direkt från marken. Med hjälp av dessa redskap kunde hon införskaffa och bearbeta de mer lättupptäckta och lättillgängliga naturresurserna i sin omgivning, som t.ex. smådjur och hudar. På järnåldern kunde man med enkla skrap- och lyftredskap hämta upp järnmalm från myrar och andra grunda vattendrag. I regel var man nog flera om att utföra detta arbete, men i princip kunde en ensam man göra det. Genom att bearbeta denna malm på olika sätt (smälta, gjuta, hamra, härda etc.) i en smedja kunde man sedan tillverka knivar, yxor, plogar, hästskor och mycket annat av den. Genom avancerat teknologiskt samarbete kan den nutida människan med hög effektivitet och en jämförelsevis liten fysisk arbetsinsats utvinna malmer från fyndigheter som ligger många hundra meter under jordens yta. I de stora fabriker som hon har byggt upp genom samma teknologiska samarbete kan denna malm sedan genom avancerade datorstyrda processer användas för att tillverka alltifrån köksredskap till rymdraketer. Alla större industrier som innebär att människan hämtar någon viss resurs från naturen (trä, olja, kopparmalm etc.) och sedan förädlar den till olika konsumerbara produkter (papper, kuvert, bensin, plastförpackningar, takplåt, elkablar etc.) kan betraktas som exempel på resursöverföringar av typ 10.

Typ 11

A får x indirekt genom att samarbeta med andra.

Vilken betydelse har det/vilka konsekvenser kan det få för en givanderelation att den förstärks både av indirekta överföringsrelationer och av samarbetsrelationer?

Några anmärkningar:

De *jämförelsevis* små effekter som de olika förstärkningarna har visat sig ha på gåvorelationerna tyder på att gåvorelationerna utgör en primitiv eller ursprunglig form av överföringsrelationer av utpräglat personlig karaktär, d.v.s. av ett slag som består mellan individer som är nära förbundna med varandra, som har starka och stabila band till varandra. Detta förklarar kanske också hur dessa relationer är möjliga trots sin skenbara ensidighet. De kan nämligen "betala sig" genom de ömsesidiga personliga relationernas utveckling och bestånd.

Beskrivningarna av de olika typerna av överföringsrelationer i denna ontologi lägger tonvikten helt på de individer som på ett eller annat sätt får resurserna överförda till sig, d.v.s. på mottagarna. För taganderelationernas del är detta oproblematiskt eftersom dessa relationer bara rymmer en agent eller en agentsida. Inte heller för bytesrelationernas del uppstår några problem, eftersom de s.a.s. ser likadan ut från båda håll. Båda parterna i dessa relationer är agenter och resursmottagare i (ungefär) samma mån. Annorlunda förhåller det sig emellertid för givanderelationerna. Det vanligaste för dessa relationers del är väl att den part som resursen överförs till är (relativt) passiv medan den part som resursen överförs från är (relativt) aktiv. Genom att formuleringarnas fokus ligger på mottagaren blir det svårare att analysera givarens roll och hur denna påverkas av de olika förstärkningarna av relationen. Det finns därmed en risk att dessa förstärkningar kan underskattas eller missuppfattas. Ett enkelt sätt att komma till rätta med detta problem på vore att istället använda följande formulering "A får x indirekt genom samarbete". Därmed begränsar man inte analysen av samarbetet och dess betydelse till mottagarna. För typ 11, men förmodligen även för typ 8, vore en analys av samarbetet mellan givarna minst lika intressant som en analys av samarbetet mellan mottagarna.

Några exempel på hur kombinationen av indirekt överföring och samarbete kan påverka gåvorelationerna: (1) Det gör det möjligt för enskilda individer att samarbeta med varandra över avstånd

i tid och rum, d.v.s. utan att vara tvungna att ha fysisk kontakt med varandra. De mottagande individerna kan t.ex. bilda ett internetbaserat nätverk, med vars hjälp de kan samordna sina ansträngningar att påverka presumtiva givare utan att vara tvungna lägga tid och andra resurser på att mötas fysiskt. Om de bedömer det som lönsamt och har praktiska möjligheter till det (= resurser) kan de gå vidare och skapa en fast organisation (med stadgar, konkreta mål och avlönad personal) som kan utöva ett konstant och varaktigt tryck på de presumtiva givarna. Givarna å sin sida kan skapa sina egna organisationer som är specialiserade på att samla in och distribuera deras gåvor, så att de istället kan koncentrera sig på att producera nya resurser. (2) Det gör det möjligt för ett mycket större (i princip obegränsat) antal mottagare och givare att samordna sina resurser och ansträngningar så att de antingen kan få mer utträttat för en mindre kostnad (lägre resursförbrukning) per individ eller öka effekterna av sina ansträngningar med hjälp av nya och kraftfullare tekniska hjälpmedel.

Exempel på konkreta överföringsrelationer av typ 11: (1) gåvor och bidrag som skickas till mottagarna via post eller bank, (2) hjälporganisationer av typ Röda korset, (3) oberoende och eventuellt ”ideella” intresseorganisationer (NGO:s) som försöker påverka de politiska beslutsfattarna att ge dem en så stor andel som möjligt av skattebetalarnas pengar, (4) stater, kommuner och andra liknande organisationer som har laglig rätt att beskatta ett lands invånare och fördela deras pengar bland dem som de anser behöver eller förtjänar dem mest.

Så snart vi har att göra med organisationer som i likhet stater och kommuner har rätt att vid behov använda tvång eller våld för att t.ex. genom skatter skaffa sig de resurser de behöver uppkommer naturligtvis frågan om vi inte snarare har att göra med en taganderelation än en gåvorelation. Hur omfattande eller påträngande måste detta hot om tvång vara för att det ska röra sig om en taganderelation istället? Och vilken roll spelar den beskattade individens inställning till det? Om man vill betala skatt och tycker att allt man betalar till är bra saker anser man väl inte att man blir fråntagen något genom skattsedeln? Och om man får tillbaka mer genom olika former av transfereringar än man betalar in så har man väl knappast någon rätt att anse att man blir fråntagen något?

Typ 12

A byter till sig x indirekt genom att samarbeta med andra.

När bytesrelationerna förstärks både av indirekta överföringsmetoder och av olika samarbetsrela-

tioner blir deras möjligheter i princip obegränsade. När de mänskliga individerna kan kombinera alla de olika samarbetsformer som de behärskar eller kan lära sig med alla de tekniska hjälpmedel som de har tillgång till eller kan framställa då kan de byta alla de resurser de har med varandra på vilket sätt de vill. Uppkomsten av överföringsrelationer av typ 12 innebär i teorin uppkomsten av en gränslös värld av bytesrelationer, d.v.s. av en gränslös värld av resursöverföringar. Men för att en bytesrelation ska komma till stånd i verkligheten krävs det för det första en överenskommelse mellan de individer som vill byta till sig något och för det andra att det inte finns några yttre faktorer, t.ex. andra individer eller en stat, som är tillräckligt resursstarka för att kunna hindra eller försvåra bytet, t.ex. genom att reglera eller avgiftsbelägga det så att de bytande individerna inte kan genomföra det på det sätt som de skulle vilja eller tjäna så mycket på det som de annars skulle ha gjort.

Om människor kunde byta fullständigt fritt med varandra och om den yttre inblandningen begränsade sig till att hindra någon av parterna från att utnyttja sin starkare ställning till att helt eller delvis omvandla en bytesrelation till en taganderelation skulle bytesrelationerna, så långt det är praktiskt möjligt och så effektivt (= resurssnålt) som det går med den teknik och de samarbetsformer som är tillgängliga, överföra alla resurser dit där de kan utnyttjas mest effektivt och där behovet av dem är störst. Detta skulle i sin tur skapa starka och tydliga incitament för att frambringa ytterligare resurser i förhållande till hur mycket de efterfrågas och för att överföra dessa resurser till dem som efterfrågar dem i proportion till hur stark deras efterfrågan är, uttryckt i vad de är beredda byta mot de efterfrågade resurserna. Typ 12 innebär i teorin ett förverkligande av ett maximalt effektivt eller resurssnålt resursutnyttjande i relation till den tekniska och sociala utvecklingsnivå som råder i ett samhälle.

Betydelsen av en kombination av tekniska hjälpmedel och olika samarbetsformer ligger dock inte enbart i att den möjliggör nya bytesrelationer utan också i att samarbetet möjliggör utvecklandet och utnyttjandet av nya tekniska hjälpmedel och att utvecklandet och utnyttjandet av nya tekniska hjälpmedel möjliggör utvecklandet av nya samarbetsformer. Något som sedan i sin tur möjliggör utvecklandet av nya typer av bytesrelationer. Dessa effekter av kombinationen av teknik och samarbete uppstår givetvis även i samband med tagande- och givanderelationer.

Låt mig avsluta med några exempel på överföringsrelationer av typ 12: (1) Fabriker som tillverkar varor av råmaterial som de inte har producerat själva utan köpt in från någon annan tillverkare. (2) Företag som bedriver internationell handel med varor som har producerats av företag i andra

länder. (3) Sjukhus. På ett sjukhus kan en mängd olika typer av resursöverföringar äga rum under mycket varierande villkor, men de är alla direkt eller indirekt beroende av en komplex samsamverksamhetsorganisation som omfattar ett stort antal olika specialavdelningar och yrkeskategorier (administratörer, läkare, sjuksköterskor, städpersonal, kökspersonal etc.). En stor del av dessa resursöverföringar använder sig av avancerade tekniska hjälpmedel, som t.ex. röntgenapparater, operationsverktyg, mediciner, försäkringsbolag och kontokort. De bytesrelationer som utgör den ekonomiska basen för denna verksamhet är väl tydligaste när det gäller privata sjukhus. (4) Skolor. Oavsett om de är stora eller små bygger de på ett samarbete mellan ett flertal individer med olika uppgifter och kompetens (rektorer, ämneslärare, vaktmästare, skolsköterskor, it-personal etc.). Dessa individers samarbete har till syfte att möjliggöra en såväl direkt som indirekt (muntlig undervisning, böcker, praktiska övningar etc.) överföring av viktiga kunskaper och färdigheter till de elever som går på skolan. De bytesrelationer mellan bl.a. föräldrar och skola som utgör den ekonomiska basen för denna verksamhet syns väl även i detta fall tydligast när det gäller privata skolor.

Exempel (1) och (2) ovan visar att den s.k. globaliseringen kan ses som ett exempel på resursöverföring av typ 12. Det exemplet är väl i och för sig tillräckligt för att förklara betydelsen hos denna typ av resursöverföringar.

8/1-2012

J. Å.